

**UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO
PRAHA**

MAGISTERSKÉ KOMBINOVANÉ STUDIUM

2011 – 2013

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Zdenka Smetanová

Jezuitské školství

Praha 2013

Vedoucí diplomové práce:

Doc. PhDr. Miroslava Váňová, CSc.

JAN AMOS KOMENSKY UNIVERSITY PRAGUE

MASTER COMBINED (PART TIME) STUDIES

2011 - 2013

DIPLOMA THESIS

Zdenka Smetanová

Jesuit education

Prague 2013

The Diploma Thesis Work Supervisor:

Doc. PhDr. Miroslava Váňová, CSc.

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená diplomová práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpala, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne 13. 2. 2013

Zdenka Smetanová

.....

Poděkování

Chtěla bych poděkovat Doc. PhDr. Miroslavě Váňové, CSc. za její odborné rady a vedení při zpracování této práce a všem, kteří mne při studiu podporovali.

Anotace

Diplomová práce se zabývá vlivem jezuitského školství na pedagogiku v Českém království. Popisuje vznik řeholního řádu Tovaryšstva Ježíšova a přibližuje základní obraz členění jezuitského řádu. Podrobně rozebírá systém jezuitského školství. Dále přibližuje období příchodu a působení jezuitů v Čechách. Popisuje historický obraz školství v době příchodu jezuitů a jejich začlenění do vzdělávacího a vzdělanostního kontextu v Českém království v období jejich rozmachu až do doby zrušení jezuitského řádu.

Klíčové pojmy

České království, dějiny, diplomové práce, Ignác z Loyoly, jezuité, jezuitské divadlo, piaristé, školství, teoretické analýzy dokumentů, Tovaryšstvo Ježíšovo, vyučovací metody, vzdělávání.

Annotation

The thesis deals with the influence of Jesuit education on pedagogy in The Kingdom of Bohemia. It describes the formation of the Society of Jesus religious order and basic division of it. It analyzes in detail the system of Jesuit education. It also deals with the period of the arrival of Jesuits and their actions in Bohemia. It describes a historical image of education in the period of their arrival and their incorporation into an educational and education context in the Kingdom of Bohemia in the period of their magnificent expansion to the period of the Suppression of the Jesuits.

Key words

Diploma thesis, education, history, Ignatius of Loyola, Jesuits, Jesuit theater, learning methods, Piarists, The Kingdom of Bohemia, the Society of Jesus, theoretical document analyses.

OBSAH

ÚVOD.....	9
1 ZALOŽENÍ ŘÁDU A JEHO ZAKLADATEL	11
1.1 Ignác z Loyoly (1491–1556).....	11
1.2 Poslání řádu.....	15
1.3 Základní dokumenty a předpisy Tovaryšstva Ježíšova.....	16
1.3.1 <i>Formulae Instituti</i>	16
1.3.2 <i>Ratio studiorum</i>	17
1.3.3 <i>Consuetudines</i>	17
1.4 Jezuité a poslušnost.....	18
1.5 Misie	20
2 STRUKTURA ŘÁDU	22
2.1 Vstup do řádu.....	22
2.2 Rozdělení řádu	22
2.3 Řádové domy	24
2.4 Členění Tovaryšstva Ježíšova podle teritorií	25
2.5 Jezuitské školství	25
2.5.1 Metody a obsah výuky	28
2.5.2 Jezuitské divadlo	29
2.5.3 Učitelé	34
2.5.4 Studenti	36
2.5.5 Výuka	37
2.5.6 Školní budovy	38
2.5.7 Nižší jezuitské školství.....	39
2.5.8 Vyšší jezuitské školství.....	40
2.5.9 Jezuitský život učitelů a žáků gymnázia	40
3 JEZUITÉ V ČECHÁCH.....	44
3.1 Tridentský koncil	44
3.2 Působení jezuitů v Českém království	44
3.3 Zrušení a obnovení řádu	53
3.4 Osobnosti jezuitů pocházející z českých zemí nebo zde působící.....	54
3.4.1 Petr Canisius.....	54
3.4.2 Bohuslav Balbín (1621–1688)	54
3.4.3 Roderigo Arriaga (1592–1667)	55
3.4.4 Karel de Grobendonecque (1600–1672)	56

3.4.5	Emanuel de Boye (1639–1700).....	56
3.4.6	Zikmund Hartmann (1632–1681)	56
3.4.7	Valentin Stansel (1621–1705).....	57
3.4.8	Jakub Kresa (1648–1715)	57
3.4.9	František Haselbauer (1677–1756)	57
3.4.10	Bedřich (Fridrich) Bridel (1619–1680).....	57
3.4.11	Josef Stepling (1716–1778).....	58
3.4.12	Antonín Koniáš (1691–1760).....	58
4	ŠKOLSTVÍ V ČECHÁCH V 15. – 18. STOLETÍ	60
4.1.1	Karlova univerzita před příchodem jezuitů.....	62
4.1.2	Jezuitské školství v Čechách.....	63
4.1.3	Univerzita Tovaryšstva Ježíšova.....	64
4.1.4	Karolinum a Klementinum po Bílé hoře.....	65
4.1.5	Řád bratří zbožných škol v Čechách.....	66
5	ZÁVĚR	70
	SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	73

ÚVOD

„Jezuité v českých zemích: Pohroma nebo, spása naší vzdělanosti?“¹

Na katolický řád Societas Iesu, Tovaryšstvo Ježíšovo můžeme nahlížet pozitivně nebo negativně, ale nikdy ho nemůžeme opomíjet. Členové řádu byli např. v průběhu historie osočováni z vražd panovníků, na druhé straně však vyvíjeli významnou misionářskou, ale i vědeckou činnost. Z řádu za dobu jeho působení vzešel nejen dlouhý seznam svatých a mučedníků, ale i vědců, po kterých je na Měsíci pojmenováno třicet pět kráterů. Jak je uvedeno v anotaci českého vydání knihy J. Wrighta, *Jezuité: misie, mýty a dějiny*, řád: „... narušil jistoty i hierarchický pořádek katolické církve, změnil kulturní a duchovní mapu Evropy, Asie i obou Amerik a prosadil se jako vlivná síla ve školství, kazatelství i v nejvyšších vrstvách politické moci.“²

Pojmy „jezuita“ a „Tovaryšstvo Ježíšovo“ jsou již dlouhou dobu v povědomí veřejnosti synonymem pro vrahy, utlačovatele, tmáře a náboženské fanatiky. Nemalou mírou se na vzniku tohoto obrazu podílejí historické romány, například z pera Aloise Jiráska, který ve svých románech z doby pobělohorské takto jezuitu vykresluje, nebo i francouzského klasika historické literatury Roberta Merleho, který ve své třináctidílné historické sáze *Dědictví otců* popisuje francouzskou historii 16. a 17. století z období náboženských válek mezi katolíky a hugenoty. Tito spisovatelé ve svých dílech ukázali pouze onu „temnou“ stránku jezuitského řádu. V obecném povědomí je název „jezuita“ spojen až se vznikem Tovaryšstva Ježíšova. Ve skutečnosti je tento výraz používán již od scholastiky (13. století), kde byl používán pro označení podvodníka a pokrytce. V době rozvoje praxe zpovědi spojené s častým přistupováním ke svatému přijímání vznikaly pro kněze příručky Confessionale, ve kterých byla přímo uvedena hlavní provinění, ze kterých se kající mohl vyznávat. V jedné z nich narazíme na dobové vyznání: „Vyznávám, že jsem se choval jako farizeus, jezuita a pokrytec“. Slovo jezuita v hanlivém slova smyslu bylo používáno dávno před narozením zakladatele jezuitského řádu Ignáce z Loyoly. Dokonce ani sami Otcové zakladatelé zpočátku nepoužívali pojmenování jezuita. Na dotazy, kdože jsou, odpovídali: „compagnia de Jesus“, tedy společenství Ježíšovo. Přiřazení pojmu „jesuitae“, tedy jezuita, pro členy řádu iniciovali

¹ HALATKA, D. Jezuité v českých zemích: Pohroma, nebo spása naší vzdělanosti?, s. 29

² WRIGHT, J. *Jezuité: misie, mýty a dějiny*, 2006, anotace na záložce přebalu knihy

protestanti, kterým se zalíbilo následovníky sv. Ignáce takto nazývat. Tento výraz se tak rozšířil, že od Tridentského koncilu i Řím nazval jménem jezuité, ty členy řádu, kteří se účastnili koncilových jednání. Například Loyolův následník, otec Laínez, je roku 1562 na koncilu nazýván „generalis iesuitarum“, tedy generál jezuitů. Užívání tohoto označení zůstalo dodnes, taktéž i jeho hanlivý nádech.³

Cílem práce bylo ukázat kladné a záporné stránky působení Tovaryšstva Ježíšova a to zvláště v oblasti školství v českých zemích a z historického pohledu ukázat přínos řádu pro rozvoj vzdělanosti a vědy v Českém království. Práce mapuje období od příchodu jezuitů v roce 1556 do zrušení řádu roku 1773, s přihlédnutím k situaci ve školství té doby.

³ JESUIT.CZ, [cit. 2013-01-07]

1 ZALOŽENÍ ŘÁDU A JEHO ZAKLADATEL

1.1 Ignác z Loyoly (1491–1556)

„Jen málo významných mužů v dějinách vykonalo tak velké dílo a jen málo z nich tak důsledně opovrhovalo možností nárokovat si slávu za své dílo.“⁴

„Osobnost a dílo Ignácovo stále znovu zneklidňuje moderního člověka hledajícího pravdu o lidské existenci, snažícího se být čestným vůči sobě, jiným i Bohu, toužícího po autentické duchovní svobodě, po modlitbě a skutcích z ducha evangelia.“⁵

Vlastním jménem Íñigo Lopez de Loyola (jméno Ignác přijal v době pařížských studií) se narodil v roce 1491 na hradě v Loyole ve španělském Baskicku do starobylé šlechtické rodiny. Třináctý potomek zchudlých šlechticů se v sedmi letech stává pážetem ve službě dona Juana Velásquez de Cuéllar, a díky jeho postavení se ocitá i na dvoře krále Ferdinanda Katolického. Z pážete v mužném věku vyrůstá dvořan. Stejně tak jako ostatní rytíři se i on oddával zahálčivému životu, pitkám, výtržnostem. Po nástupu krále Karla V. na španělský trůn opouští spolu s donem Juanem Velásquez de Cuéllar dvůr. Mladý Íñigo se v roce 1517 rozhodl vstoupit do vojenské služby u vévody z Nájery a tím i pod velení císaře Karla V. Vévoda z Nájery Antonio Manrique de Lara, příbuzný Íñiga byl španělským místokrálem Navarry, která často sváděla potyčky se sousedním francouzským vojskem a byla zmítána vnitřními neklidy. Vojenská služba, tak odlišná od turnajů a cvičení rytířů, přinesla mladému muži zprvu rozčarování, ale časem se s touto skutečností smířil a jeho ctižádostivost vykonat něco velkého byla ještě větší než dřív. Příležitost se naskytla po vypuknutí války s Francií, konfliktu světových rozměrů mezi Karlem V. a Františkem Francouzským. V květnu roku 1521 se Francouzi probojovávají k pohraniční pevnosti Pamplona, kde působil Íñigo. Španělská posádka byla přemožena a sám Íñigo z Loyoly byl vážně raněn na noze. Při léčení vytrpěl hodně bolesti, když mu nohu znovu lámali a dlouhou dobu musel jen ležet a ležet. Doba nečinnosti se prodlužovala a mladý Ignác, aby zaplašil nudu, četl. Když se mu dostaly do ruky příběhy svatých, nejprve je odložil, ale

⁴ FÜLÖP-MILLER, R. *Moc a tajemství Jezuitů: kulturní a duchovní dějiny*, 2000, s. 47

⁵ RAVIER, A. *Ignác z Loyoly zakládá Tovaryšstvo Ježíšovo*, 2002, s. 506

postupem času se k nim vrátil a našel v nich poutavé příběhy o svatém Františkovi, Dominikovi a tyto příhody ovlivnily a zaměřily jeho myšlení jiným směrem.

„Jeho ctižádost si našla nový cíl: chtěl se zařadit do zástupu světců a spolu s nimi, vybaven kutnou a pásem kajčnicků, bojovat za království Kristovo.“⁶

Po svém uzdravení se vydal na pouť k Matce Boží Monserratské a v nedaleké vesničce Manrese se usadil a od března 1522 do února 1523 se v samotě věnoval modlitbám, meditacím a zakusil zde pocitu osvícení. Prošel mystickou transformací, došel k rozhodnutí žít a pracovat pro větší slávu Boží. Sepsal zde základ k Duchovním cvičením. Vydal se na pouť do Svaté země, kam chtěl dorazit „... *chudý a bos, v oděvu kajčnicka, s poutnickou holí a láhví z tykve.*“⁷, jako světci o nichž četl. Toto přání se mu roku 1523 splnilo. Íňigovo rozhodnutí zůstat v Jeruzalémě však nebylo vyslyšeno a ač nerad, musel město opustit a vydat se na cestu domů. Nicméně v průběhu poutě učinil rozhodnutí stát se knězem. Po návratu se vydal studovat latinskou universitu v Barceloně, poté následuje studium filozofie v Alcalá a univerzita v Salalmance. Místo pilného studia věnuje hodně času předávání duchovních poznatků učedníkům, které kolem sebe shromáždil a vedl s nimi cvičení. Pro podezření z kacířství zažil pronásledování španělskou inkvizicí. Naštěstí vyšetřování po výsledku skončilo pod podmínkou, že přestane kázat. Jeho „... *touha zachraňovat duše...*“⁸ ho vede k rozhodnutí opustit Španělsko a vydat se na studia teologie do Francie, kde přijímá jméno Ignác. Roku 1535 dokončil studia získáním diplomu mistra filozofie. Studia v Paříži nejdříve absolvuje v koleji Montiagu, později vstupuje do koleje Sainte-Barbe. Zde se jeho spolubydlíci se stali Petr Faber a František Xaverský, které se snažil dostat do svého vlivu a postupem času se mu podařilo zlomit jejich odpor a dostat je pod svůj vliv. Oba muži naslouchali s vzrůstajícím zájmem Loyolovým výkladům a zejména Xaverský se později stal nejzapálenějším z jeho apoštolů, kteří tvořili podstatu budoucího Tovaryšstva Ježíšova. Tuto nepočetnou skupinu brzy rozšířili stoupenci z řad studentů: Španělé Diego Laínez a Alonso Salmeron a Portugalci Šimon Rodriges de Azevedo s Nicolasem Bobadillou. Tato malá a spolehlivá skupina musela dostat nějaký cíl, úkol. V sobotu 15. srpna 1534 se seskupení sešlo v kapli na

⁶ FÜLÖP-MILLER, R. *Moc a tajemství Jezuitů: kulturní a duchovní dějiny*, 2000, s. 58

⁷ Tamtéž, s. 71

⁸ Tamtéž, s. 83

Montmartru a složilo slavnostní slib chudoby a čistoty, tento slib se považuje za založení řádu. Dále složili slib po ukončení studia absolvovat cestu do Svaté země, kde chtěli obracet nevěřící na pravou víru, a pokud se jim z nějakých důvodů nepodaří do roka cestu uskutečnit, rozhodli se, že se vydají se do Říma nabídnout své služby nejvyššímu pontifikovi, papeži. Později se k této sedmičlenné skupině přidali ještě Claudius Jay, Jean Codure a Paschal Broet. Po kněžském vysvěcení v červnu 1537 se chtěla skupina, dle své dřívější přísahy, vydat na cestu do Svaté země. Ale válka s Turky jim znemožnila uskutečnit cestu do Jeruzaléma. Záhy zjistili, že jejich plán nebude možné uskutečnit ani v následujícím roce, a to když jim papež při audienci vysvětlil, že jejich plán na evangelizaci Palestiny je již neuskutečnitelný, protože se organizuje křížová výprava proti Turkům. Současně je Svatý Otec přesvědčil, že je mnohem potřebnější, aby působili v Evropě, přímo v Itálii, kde probíhající reformace oslabovala katolickou církev. Na základě papežových slov se skupina rozdělila a začala misijně působit v některých městech severní Itálie. Faber a Laínez začali vyučovat teologii a Loyola s ostatními se zaměřili na chudé, nemocné a umírající. Tím, že se „... začal zajímat o zlo své doby a hledat prostředky použitelné k jeho potírání, znamenalo velký obrat ve způsobu jejich myšlení.“⁹ Tehdy Ignác pochopil, že je nutné „... potírat zlo jako celek [...] zvládnutí vyžadovalo účelnou organizaci pomoci ve velkém.“¹⁰ Tak došel v roce 1538 Ignác z Loyoly spolu se svými věrnými k myšlence založit řeholní řád, který bude jako jediný deklarovat naprostou poslušnost papeži kdekoliv na světě, aniž za to bude od papeže požadovat finanční kompenzace. V následujícím roce se Ignác s Faberem a Laínezem vydal na cestu do Říma, aby papeži představil návrh nového řádu a získal od něho povolení k jeho založení. Při slyšení u papeže Pavla III. se jim dostalo ústního schválení myšlenky a doporučení k dopracování stanov.

„Zrak Pavla III. upoutaly především dvě zvláštnosti v návrhu stanov. Za prvé slib bezpodmínečné poslušnosti. Společenství přísahalo podřízenost Papeži, stejnou jaká je podřízenost vojáka generálovi. To nebyla kněžská podřízenost ale vojenská podřízenost, kterou mu členové nabízeli. Spotěšením půjdou kamkoliv a kdykoliv, plnit jakýkoli zadaný úkol. Nebudou stručně řečeno mnichy ale spíš vojáky. Druhou zvláštností bylo,

⁹ FÜLÖP-MILLER, R. *Moc a tajemství Jezuitů: kulturní a duchovní dějiny*, 2000, s. 93

¹⁰ Tamtéž, s. 94-95

že jejich služby budou naprosto bezplatné; nikdy nebudou žádat papežský stolec o peníze.“¹¹

Tehdy dává „... Ignác svému společenství do vínku základní osnovu činnosti, tzv. formule, kde v pěti kapitolách stanovil hlavní cíle a povinnosti řádu (mj. sliby chudoby a poslušnosti, misijní poslání, zvláštní poslušnost vůči papeži, pravomoci generála a dalších vyšších hodnostářů).“¹² I přestože papež uvítal zvláštní slib bezpodmínečné poslušnosti a to i v boji, trvalo ještě rok a půl, než vydal povolení k založení řádu. Oficiálně byl jezuitský řád uveden do katolického světa papežem Pavlem III. v září roku 1540. Je jisté, že ke schválení řádu přispělo i to, že papež sám doporučil kardinálům jeho schválení. Nicméně „... zásadní krok k tomuto osudovému činu byl učiněn o plných šest roků dřív.“¹³ Ignác z Loyoly nečekal, až bude nový řád oficiálně schválen, a sám se snažil aktivně působit na představené koleji a nemocnic „... aby o něm a jeho učednících napsali biskupům, kardinálům, knížatům a panovníkům do různých evropských zemí kladný posudek s doporučením, aby si panovníci evropských zemí tento budoucí mnišský řád také povolali ke svým dvorům.“¹⁴ Tovaryšstvu Ježíšovu se při vzniku dostalo od papeže mnohých výsad. Tou nejvýznamnější bylo, že se řád dostal jako jediný pod přímou pravomoc papeže. Tímto aktem získali jezuité politickou a diplomatickou imunitu, kterou využívali a využívají v celém svém dlouholetém působení. *Collegium Romanum* v Římě bylo vybráno jako centrální úřad Tovaryšstva Ježíšova. Následně vzniklo druhé centrum *Collegium Germanicum*, které bylo určeno pro střední Evropu včetně Německa, „... tyto dva ústavy byly zaměřeny na ovládnutí školství v celé katolické Evropě.“¹⁵

Roku 1541 byl Ignác z Loyoly zvolen generálním představeným (*praepositus generalis*) Tovaryšstva Ježíšova, zkráceně generálem řádu, ale hodnost skromně odmítl s poukázáním „... na své dřívější hříchy, své špatné chování v minulosti a přítomnosti, své chyby a nedostatky a řekl, že to vše mu nedovoluje vzít na sebe těžké břemeno...“¹⁶ Titul Prvního generála řádu přijímá teprve až po čtyřech dnech na naléhání svých druhů,

¹¹ WYLIE, James A. *The History of Protestantism: Volume II.*, 1870, s. 386

¹² ČORNEJOVÁ, I. *Tovaryšstvo Ježíšovo: Jezuité v Čechách*, 1995, s. 23

¹³ WRIGHT, J. *Jezuité: misie, mýty a dějiny*, 2006, s. 30

¹⁴ NOVOTNÝ, J. a F. POLÁK. *Tajné dějiny jezuitů*, 2001, s. 69

¹⁵ ŠTVERÁK, V. a M. ČADSKÁ. *Stručný průvodce dějinami pedagogiky*, 2007, s. 42

¹⁶ RAVIER, A. *Ignác z Loyoly zakládá Tovaryšstvo Ježíšovo*, 2002, s. 117

zejména Laíneze, který jak píše Ravier: „... prohlásil, že když se zvolený nepřestane zdráhat a bude se vyhýbat břemenu, které mu zjevně ukládá Pán, pak on se zřiká Tovaryšstva, neboť není s to poslouchat představeného, který není zvolen Bohem.“¹⁷. První představený a Otec řádu sídlil v Římě až do své smrti. Ignác z Loyoly zemřel 31.července 1556, k jeho kanonizaci došlo roku 1622. Úřad generála je doživotní funkce, z úřadu může být generál odvolán pouze generální kongregací, která představeného řádu volí.

Vznik řádu je těsně spjat s životem a dílem Ignáce z Loyoly, s jeho romantickými sny, které byly nespelnitelné, ale přesto se mu postupem času podařilo vybudovat světový řád. Vliv jeho osobnosti je po celá staletí tak veliký, což vede k tomu, že všichni Loyolovi následovníci a učedníci jsou si „... velmi podobní, a to natolik, že je lze poznat již na první pohled podle jejich zevnějšku. A nejen to, ale je také možné je rozpoznat i podle shodné gestikulace, shodného mluvení a shodného jednání, neboť si jsou dokonce podobní i fyzicky a duševně“¹⁸. Synové sv. Ignáce, jak píše Bílý: „Nad své okolí vynikali jistými ctnostmi, zvláště pokorou a poslušností, dále vzděláním, organizačními schopnostmi, politickým rozhledem, promyšleným plánem, jednotným postupem a nade vše obětavostí a nadšením.“¹⁹

1.2 Poslání řádu

„Cílem a posláním jezuitského řádu je starat se s Boží pomocí nejen o spásu a dokonalost vlastních duší, nýbrž stejně usilovně pracovat na spáse a dokonalosti bližních“.²⁰

Hlavním posláním řádu bylo ochraňovat „pravdu a pravou víru“, tedy podporovat a rozšiřovat katolické náboženství a oddaně sloužit papeži při plnění jím zadaných úkolů. Deklarovaným posláním bylo hlavně vyučování, kázání, zpovědi, teologické diskuze a také dobročinná práce a zdravotní pomoc v nemocnicích a misijní činnost. Tímto počínáním se jim úspěšně dařilo nenápadně naplňovat záměry katolické církve

¹⁷ RAVIER, A. Ignác z Loyoly zakládá Tovaryšstvo Ježíšovo, 2002, s. 117

¹⁸ NOVOTNÝ, J. a F. POLÁK. Tajné dějiny jezuitů, 2001, s 56

¹⁹ BÍLÝ, J. Jezuita Antonín Koniáš: osobnost a doba, 1996, s 41

²⁰ JESUIT.CZ, [cit. 2013-01-07]

a papeže ovládnout mocné a bohaté, protože člověk, který je oslabený bolestí, nemocí je ochoten pro zmírnění svých obtíží slíbit či podepsat cokoliv, ať je chudý nebo bohatý.

Poslání každého jednotlivce jezuity bylo určováno jeho nařízeným, provinciálem, který na základě analýzy jednotlivé osobnosti „... *po modlitbě, vyslechnutí a rozpoznání jeho zájmů, talentů, tužeb, stejně tak jako jeho nejistot, slabostí a limitů*...“²¹ určil jeho nejvhodnější využití. Není tedy od začátku jasné, co bude ten který jezuita konkrétně v budoucnu dělat. Každý si však více méně může být jistý tím, že řád zhodnotí všechny jeho talenty a bude spolu s ním hledat nejlepší poslání, kde by mohl být nejužitečnější jak pro řád, tak také pro celou církev a kde by mohl nejlépe sloužit Bohu a lidem.²²

Vstup jezuitů do politiky vedl přes „... *svědomí králů a knížat [...] jezuité nemají usilovat jen o obrácení mas sedláků, ale snažit se o mnohem větší cíle*“²³ a těmi jsou zejména ovlivňování a vedení těch, kteří drží v rukou světskou či duchovní moc.

1.3 Základní dokumenty a předpisy Tovaryšstva Ježíšova

1.3.1 *Formulae Instituti*

Formulae Instituti, zkrácené označení zní *Institutum*, obsahují v pěti kapitolách popis Tovaryšstva Ježíšova ve smyslu jeho poslání a organizačních východisek.

Konstituce (*Constitutiones et declarationes generalis Societatis Iesu*) jsou nejvýznamnějším předpisem jezuitského řádu, zasahujícím do života jezuitů ve všech oborech jejich působení. Jsou považovány za konečnou ústavu jezuitského řádu. Prvním ze dvou celků je *Examen* s vysvětlivkami, kde jsou vypsány požadavky na uchazeče. Samotné Konstituce mají deset kapitol, v nichž je uvedeno vše podstatné a nejvýznamnější pro činnost jezuitů. První až třetí kapitola se týkají probací. Čtvrtá kapitola pojednává o vzdělávání a školství, následující kapitoly pátá až sedmá se zabývají členy řádu na jednotlivých úrovních, jejich výběru, poslání, závazcích. V osmé kapitole jsou obsaženy detaily o funkci a svolávání generální kongregace. Předposlední, devátá kapitola se týká samotného generála řádu a jeho pravomocemi. Závěrečná,

²¹ JESUIT.CZ, [cit. 2013-01-07]

²² Tamtéž

²³ FÜLÖP-MILLER, R. *Moc a tajemství Jezuitů: kulturní a duchovní dějiny*, 2000, s. 102

desátá kapitola poskytuje členům řádu zásady, podle kterých mají jednat pro dobré jméno svého řádu.

Rozhodnutí sepsat Konstituce vyplynulo z potřeby jednotného misijního působení na všech místech, kam budou papežem poslání. Při tvorbě Konstitucí se Ignác radí s „prvními Otcí“ a se sekretářem řádu Janem Polancou pilně pracují, protože bylo nezbytně nutné, aby členové řádu měli společný text co nejdříve.

Konstituce, vypracované Ignácem z Loyoly v období let 1540 až 1552, kdy byl dokončen základní text, na nichž Loyola průběžně pracoval až do své smrti v roce 1556, měly svou platnost v časech „starého řádu“ i v době zrušení řádu v roce 1773, ale i po jeho znovuoobnovení roku 1814. Myšlenky vyjádřené v originálním díle Ignáce z Loyoly platí pro jezuity i v současné době. Konstituce vyšly tiskem v roce 1559 doplněné předmluvou Petra Ribadeneiry.

1.3.2 *Ratio studiorum*

Ratio studiorum bylo základním projektem Ignáce z Loyoly pro vzdělávání řádových členů. Myšlenka vytvářet pravidla vzdělávání se u Tovaryšstva těšila velké oblibě. Po časově náročné práci vznikl předpis *Ratio atque institutio studiorum*, který od svého vydání v lednu roku 1599 je platný a v podstatě nezměněný dodnes. Obsahuje pokyny pro provinciály a rektory jednotlivých kolejí, další oddíl je věnovaný vyšším školám a další částí jsou pokyny pro školy nižší. Ve čtvrté části jsou zakotvena nařízení týkající se externích studentů a pomocného personálu škol. Pokyny pro akademie jsou v závěru předpisu.

1.3.3 *Consuetudines*

S rozšířením řádu do evropských zemí bylo nutné se přizpůsobit novým místním podmínkám. Z této nutnosti vyplynula potřeba existence nějaké normy nebo zásady, která by upravovala běžný život řádu. Pro popsání a shrnutí místních zvyklostí sloužily svody, pojmenované *Consuetudines*. Konsvetudináře vymezují svůj obsah, který vychází ze zvyklostí v dané lokalitě. Pojímají pouze ty pokyny, které mají pomoci řešit problémy v konkrétním případě a v místě řádových domů. Stavba Konsvetudináře vychází stejně jako ostatní dokumenty z poslání jezuitského řádu. Byly schvalovány generálem, na jehož pokyn byly i vytvářeny.

Běžně se dělily na tři části:

Ordo domesticus nebo *domus* – tato část se týkala kolejniho života jako je denní rozvrh, kázání, duchovní cvičení, stravování a oblékání, promoce nebo i trávení volného času.

Consuetudines Templi – zde se nachází pokyny týkající se pastorační činnosti řádu: slavení svátků, podávání přijímání, sloužení mší, zpověďmi.

Consuetudines Scholarum – poslední, třetí část je zaměřena na školní výuku a náboženské povinnosti žáků.

Konsvetudináře, jejichž obsah se zabýval povětšinou gymnaziální výukou, se odlišovaly podle provincií, ze kterých vzešly a to také z toho důvodu, že nebylo pevně stanoveno jejich členění ani posloupnost kapitol. V předpise *Consuetudines Prouvinciae Boemiae* najdeme navíc kapitolu o chodu univerzity. Tato část je poměrně rozsáhlá a „... *svědčí o významu, jaký měla pro představitele české provincie péče o vyšší vzdělávací instituce.*“²⁴ Na Konsvetudináře jako na výchozí dílo navazovaly domácí řády jednotlivých kolejí. Z české provincie se zachoval předpis *Consuetudines collegii Pragensis ad S. Clementem*.

1.4 Jezuité a poslušnost

*„Poslušnost jezuity se projeví na konci tohoto procesu v přijetí "destinace" - určité mise, poslání skrze představeného.“*²⁵

Ignác Loyola měl vysoké nároky na řádové členy a díky této náročnosti dospěli rychle úspěchů jak ve školství, misijní činnosti, vědě i politice. Poslušnost zakotvená v stanovách řádu a duchovní cvičení jsou dva základní pilíře jezuitského řádu. Poslušnost a duch řádu jsou naprosto neoddělitelné. Na rozdíl od biblické poslušnosti, která respektuje osobnost a svobodu člověka, ta jezuitská potlačuje svobodnou vůli jedince. Ten, kdo vstoupí do řádu je zbaven vlastní svobody, osobnosti a je neomezeně podřízen svým nadřízeným. „... *poslušnost v pojetí řádu tovaryšstva ponižuje lidskou přirozenost a důstojnost až na úroveň mrtvol.*“²⁶ Do řádu vstupuje člověk a jeho

²⁴ VALENTOVÁ, K. *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, 2006, s. 32

²⁵ JESUIT.CZ, [cit. 2013-01-07]

²⁶ NOVOTNÝ, J. a F. POLÁK. *Tajné dějiny jezuitů*, 2001, s. 76

„Každá pochybnost nebo výčitka svědomí by mu byla počítána za těžký hřích.“²⁷ Z tohoto důvodu nesmí dojít k situaci, že by výchova k poslušnosti polevila nebo se zmenšila. Ignác dokázal ocenit kvality jedince a ty spolu s poslušností členů řádu přetvořil v organizaci, jejíž členové mohou a mnohdy i musí jednat samostatně, v případě, že to jejich úkol vyžaduje, zároveň jsou připraveni splnit vydané rozkazy. Miller uvádí že: „*Tovaryšstvo Ježíšovo se muselo hned od počátku naučit využívat optimálně právě osobní kvality svých členů, a právě tato kombinace kázně a individualismu je naprostou inovací, které Ignácem vytvořené společenství přineslo.*“²⁸

Instituce poslušnosti se objevuje u mnoha církevních řádů a bratrstev, kde sloužila zejména jako nástroj askeze, ale jezuité jí dali nový obsah. Členové řádu byli mezi vedením i mezi sebou spojeni pevnou disciplínou, která se projevovala v jednotném a cílevědomém konání po celém světě. Ignác z Loyoly, jak uvádí Miller ve své knize, nabádá: „... *aby všichni zachovávali dokonalou poslušnost a ve svých představených, ať už jsou jacíkoli, viděli zástupce našeho Pána Krista a jeho v srdci ctili a milovali.*“²⁹ Šotola v Tovaryšstvu Ježíšovu na páteru Hadovi ukazuje a doplňuje: „... *základem Tovaryšstva je poslušnost.*“³⁰ I páter Had z Šotolova Tovaryšstva Ježíšova ví, že když „*Složil slib poslušnosti a dle toho slibu musí být jako nemá ohmataná hůl, která slouží tomu, kdo ji má v ruce; jako mrtvola, jež se dá obrátit na kteroukoli stranu.*“³¹

„*Páter Had si znovu a s úporným sebezpytováním přečetl dopis svatého Ignatia o cnosti, jejíž jméno je poslušnost. Poslušnost je rozkoš z odříkání, poslušnost je zápalná oběť, již se celý vnitřní člověk v plameni lásky přináší Stvořiteli. A v rukou svých představených buď člověk jako mrtvola.*“³² Platí zde bezvýhradná poslušnost až k obětování vlastního rozumu a přesvědčení.

Ignác dělí poslušnost na tři skupiny:

- 1) nejnižší – vykonávání zadaných úkolů,
- 2) střední – přijímání požadavků nadřízeného za své,

²⁷ NOVOTNÝ, J. a F. POLÁK. *Tajné dějiny jezuitů*, 2001, s. 78

²⁸ FÜLÖP-MILLER, R. *Moc a tajemství Jezuitů: kulturní a duchovní dějiny*, 2000, s. 41

²⁹ Tamtéž, s. 32

³⁰ ŠOTOLA, J. *Tovaryšstvo Ježíšovo*, 1990, s. 208

³¹ Tamtéž, s. 20

³² Tamtéž, s. 322

3) nejvyšší – podřízený se vzdává vůle i rozumu.

Podobně popisuje poslušnost Čornejová, když ve své knize uvádí: „V roce 1555 definoval Ignác z Loyoly tři stupně poslušnosti: příkázáním, nařízením nebo jen znamením nadřízeného. Poslední způsob stavěl nejvýše, byl pro něj nejdokonalejší.“³³

Na stejné stránce nám Čornejová představuje citát z Ovečkova překladu vlastního životopisu Ignáce z Loyoly: „Když míním nebo soudím, že mi představený nařizuje něco, co je proti mému svědomí nebo je to hřích, a představený má mínění opačné, musím mu, kde není důkazu pro opak, uvěřit.“³⁴

Šotola popisuje v románu *Tovaryšstvo Ježíšovo* ukázkou vymáhání poslušnosti rektorem na páteru Hadovi: „A víte vy co je neposlušnost? Víte, co to je, přát si něco jiného, nežli se vám přikázalo? Bylo by vůbec dobře, kdybyste zapomněl slovo proč. Kdybyste prosil Boha, aby vám shnily zuby, jestli to slovo před svým představeným ještě někdy řeknete!“³⁵

1.5 Misie

V Konstitucích je pevně zakotvena misijní činnost Tovaryšstva. Tyto pravidla určují „... že každý, kdo je vyslán na misie, se musí vzdát jakéhokoliv svobodného rozhodování a podřídit svou vůli představenému, který ho pošle tam, kde je toho nejvíce zapotřebí, a určí mu pravé místo Kristovo.“³⁶ Misie lze rozčlenit na interní, ty probíhaly v provinciích. Jejich cílem bylo získávání a obracení obyvatel na katolickou víru a tuto víru pak u nich následně prohlubovat a posilovat. Externí misie byly vykonávány v Evropě, Americe, Asii i Africe, všude tam kde neexistovaly jezuitské provincie. Nejprve z Říma, z prvního vybudovaného sídla Tovaryšstva, byli vysíláni členové řádu za mnohdy nebezpečným posláním šířit slávu Boží. Velkou snahou a pílí a odvahou se zvětšovala mapa míst, kde jezuité působili. „V seminářích po celé Evropě Tovaryšstvo vychovávalo kněze (jezuity i nejezuity) určené ke službě v přední linii protireformačního boje.“³⁷ Za nejznámějšího misionáře můžeme považovat Františka Xaverského. Svatý František Xaverský (1506-1552), tento neobyčejný misionář se v roce 1541 na pokyn

³³ ČORNEJOVÁ, I. *Tovaryšstvo Ježíšovo: Jezuité v Čechách*, 1995, s. 52

³⁴ Tamtéž, s. 52

³⁵ ŠOTOLA, J. *Tovaryšstvo Ježíšovo*, 1990, s. 48

³⁶ ČORNEJOVÁ, I. *Tovaryšstvo Ježíšovo: Jezuité v Čechách*, 1995, s. 120

³⁷ WRIGHT, J. *Jezuité: misie, mýty a dějiny*, 2006, s. 39

portugalského krále a posvěcený papežem, vydal na cestu do Indie, kde mnoho let působil v portugalském koloniálním městě Goa. Jeho misijní činnost ho zavedla i do Japonska a snažil se dostat do Číny. Při cestě do Číny v prosinci 1552 umírá. Papežem Pavlem V. byl blahoslaven roku 1619 a o tři roky později byl papežem Řehořem XV. svatořečen.³⁸ I v českých zemích najdeme za působení jezuitů řádové muže ochotné i zemřít ve službě Bohu. Můžeme jmenovat otce Alberta Chanovského, Matěje Burnatiuse, z pozdější doby lze například jmenovat Jana Sedláka (Brazílie), Václava Kožnara a Aloise Kreisla (Amerika).

Výše zmiňovaný Albert Chanovský pocházel Svěradic u Horažďovic, kde přišel na svět v 1581 do rodiny rytířů Chanovských z Dlouhé vsi. Po studiích v Praze a Českém Krumlově, pokračuje ve Štýrském Hradci studiem bohoslovectví. Mezi roky 1621 a 1622 zastává funkci rektora českokrumlovské koleje. Po skončení tohoto období se dál věnuje misionářské činnosti, která se jistě zasloužila i o vznik koleje Tovaryšstva Ježíšova v Klatovech (1636). Otec Chanovský se během svého života příliš nestaral o svou tělesnou schránku, nevšímal si nemocí, příkoří na své pouti bral jako zkoušku své víry. Tento otec neměl v oblibě násilí jako prostředek rekatolizace a využíval vlídnosti a zvuku písně pro ovlivnění a přesvědčení prostého lidu.

Misionáři pravidelně odevzdávali zprávy o své činnosti svému přímému nadřízenému v misii, zároveň také informovali své druhy a představené v provincii, ze které vyšli. Dopisy a zprávy se stávaly podkladem pro stanovené výroční elaboráty.

V roce 1556, kdy skončil první generál řádu, se Tovaryšstvo dělilo na 11 provincií s 67 řádovými domy. Z jednoho z nich se vydává v dubnu 1556 skupina černě oděných mužů do českých zemí...

³⁸ JESUIT.CZ, [cit. 2013-01-07]

2 STRUKTURA ŘÁDU

„Vojín musí poslechnout ihned, s ochotou a vůlí, a podrobit vlastní rozum. Podobně jezuita.“³⁹

Věta Petra Fabera nám vysvětluje, proč se vnitřní uspořádání řádu připodobňuje k vojenské organizaci. Samozřejmě je to dáno i tím, že svatý Ignác byl v mládí vojákem a poznal organizaci armády. Autorita a poslušnost tvoří základní strukturu Tovaryšstva Ježíšova.

2.1 Vstup do řádu

Ignác z Loyoly kladl důraz na motivaci a osobní příklad bratří před přemlouváním, i když se nemůžeme vyhnout domněnce, že mnohdy tomu tak mohlo být. V *Tajných dějinách jezuitů* (kap. 13.7 str. 167), autoři vyjadřují zde myšlenku, že docházelo i k únosům dětí. Vstup do řádu znamenal zřeknutí se vlastní rodiny a přijmutí řádu jako rodiny nové. Neboť „... syn svatého Ignáce nemá domov mimo zdi řádu...“⁴⁰ Do řádu především vstupovali absolventi jezuitských škol, kteří byli k tomuto cíli nenápadně vedeni během celé výuky. Vstup do řádu nebyl samozřejmostí ani automatickým pokračováním studia. Před vstupem musel uchazeč prokázat touhu účastnit se na Božím poslání. Také musel projít vstupním pohovorem a po kladném posouzení mohl vstoupit do nejnižšího stupně řádu. Hlavním kritériem při posuzování vhodnosti uchazeče byla především možnost jeho budoucího uplatnění při plnění poslání řádu, uchazeči s vlastnostmi nezapadajícími do kolektivního pojetí života jezuitů a neovladatelní autoritou nebyli pro účely jezuitů vhodní. Tovaryšstvo bylo otevřeno i pro duchovní jiných církví, kteří byli vhodní pro naplňování cílů řádu, nejsou výjimkou případy z doby pobělohorské, kdy byli za členy přijati i bývalí protestanští duchovní. Jezuité i po vstupu do řádu, na rozdíl od ostatních, používali i nadále své rodné jméno.⁴¹

2.2 Rozdělení řádu

Nejnižším stupněm je noviciát – sem vstupují novicové ve věku patnácti až sedmnácti let. Zde tráví dva roky umrtvováním ducha a těla pod vedením novicmistra. V prvních

³⁹ OVEČKA, J. In: ČORNEJOVÁ, I. *Tovaryšstvo Ježíšovo: Jezuité v Čechách*, 1995, s. 49

⁴⁰ ŠOTOLA, J. *Tovaryšstvo Ježíšovo*, 1990, s. 15

⁴¹ ČORNEJOVÁ, I. *Tovaryšstvo Ježíšovo: Jezuité v Čechách*, 1995, s. 51-52

deseti dnech se seznamovali s poměry a ještě se mohli rozhodnout odejít. V případě že zůstali, šli ke zpovědi a přijímání, složili slib a byli oblečeni do řádového šatu. Po absolvování noviciátu se adepti stávali právoplatnými členy řádu.

Druhým stupněm je třída scholastiků, mladí muži se po složení zkoušek a slibů stávají scholastiky a pokračují v přerušovaných studiích po odchodu do noviciátu. Po třech ročnících na filosofické fakultě a složení předepsaných slibů se stávají *scholastici approbati*. Získávají řádový titul *magister* nebo *professores* a vyučují na nižších třídách gymnázií. Po složení třetích řádových slibů v terciátu, kde je vedl *instructor Patrum tertiae probationis*, mohou jako *professi trium votorum*, nebo též *coadiutores spirituales* zastávat nižší řádové funkce. Složením třetích řádových slibů se posunují k nejvyššímu slibu a nejvyšším hodnostem v Tovaryšstvu, ale ne všichni této mety dosáhnou. Do Tovaryšstva Ježíšova patřila i skupina laických bratrů (*coadiutores temporales, fratres, fratres coadiutores*). Jsou to laičtí bratři, kteří pracovali ve službách, které nevyžadovaly svěcení, koadjutoři se starali o chod řádových domů, byli to lékaři, vrátní, kuchaři nebo umělci. Pro obě skupiny koadjutorů, duchovní i světské, platilo, že po určité době, kdy náleželi k Tovaryšstvu, opakovali veřejné sliby a stávali se z nich *coadiutores formati*.⁴²

Nejvyšší třídou jezuitského řádu jsou profesové, *patres quatuor votorum*, řádová elita, kteří složili sliby poslušnosti, chudoby, čistoty a poslušnosti vůči papeži. Podmínkou pro dosažení toho stupně je věk minimálně 25 let, členství v řádu alespoň 10 let a absolvování tříletého studia filozofie a čtyřletého teologického studia. Z této skupiny byli vybíráni nejvyšší představitelé řádu, generál řádu, provinciálové, superioři.

Tovaryšstvo Ježíšovo je vedeno a řízeno generálním představeným nebo také generálem řádu, který je volen generální kongregací, tento doživotní post je nejvyšší v hierarchii řádu. Vysoké řádové představené jmenoval generál na období tří let. Nejvyšší post po generálovi zastupují asistenti, pod nimi se nacházejí otcové provinciálové (*praepositus provincialis*). Admonitor (*pater admonitor*) „... měl upozorňovat a nabádat své představené, aby činili vše pro větší slávu Boží, a vést je k rozvážnosti a mírnosti.“⁴³ Vzhledem k tomu, že admonitoři posílali zprávy o jednání a chování svých

⁴² VALENTOVÁ, K. *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, 2006, s. 9-11

⁴³ ČORNEJOVÁ, I. *Tovaryšstvo Ježíšovo: Jezuité v Čechách*, 1995, s. 54

představených vyšším nadřízeným, mohlo se někdy jednat i o donášení. Vedle admonitora měli vysoce postavení členové možnost využívat rad konzultorů nebo *socialium*. *Agens causarum*, agenti byli vyslanci na panovnických dvorech a u papežské kurie. Prokurátoři (*procuratores*) pečovali o světské záležitosti jezuitů, zastupovali před civilními soudy jednotlivce i řád.⁴⁴

2.3 Řádové domy

Domy profese neboli profesní domy

V jezuitské řádové hierarchii jsou na nejvyšší příčce domy profesní (*domus professa*). Tyto domy jsou budovány výhradně pro ubytování nejvyšších příslušníků řádu, pro profesy v každé provincii a nebyl spojován obvykle spojovány s kolejemi. Z profesních domů byli vysíláni jezuité na zámořské misie. Tato zařízení neměla vlastní majetek a žila z darů. V zemích Koruny české se profesní dům nacházel v Praze na Malé Straně. Tento profesní dům představoval výjimku mezi řádovými domy, protože své budovy umožnil využít pro kolej a seminář.

Koleje

Mezi nejběžnější řádové domy patřily koleje (*collegium*) se školami, které umožňovaly svým studentům nižší středoškolské (gymnaziální) nebo vyšší univerzitní vzdělání. Představeným koleje byl páter rektor, jmenovaný na 3 roky, a který měl být vybrán mezi duchovními koadjutory. Nezřídka kdy byl tento úřad však zastáván i profesory. Představený koleje je jezuita nazýván páterem superiorem. Při kolejích mohly existovat také specifické řádové domy jako noviciáty nebo terciáty.

Rezidence

Rezidence (*residentia*) byly stavěny v těch lokalitách, kde nebyl z důvodů politických, finančních či jiných, umožněn vznik řádové koleje. I zde mohly fungovat školy, ale pouze ty nejnižší, základní.

Misie

Nejnižše postaveným řádovým domem v jezuitské hierarchii byly misie. Misie (*missio*) byla, co do rozlohy, malá budova nebo jen její část, kterou využíval malý počet

⁴⁴ ČORNEJOVÁ, I. *Tovaryšstvo Ježíšovo: Jezuité v Čechách*, 1995, s. 54-55

jezuitských kněží při duchovní práci v místech bez dostatečného duchovního zabezpečení jako záchytné body pro svou práci. V případě, že se činnost misie osvědčila, mohla v průběhu let změnit svůj statut na rezidenci a s dalším rozvojem i na kolej.

Ostatní

Mezi řádové domy patřily též semináře, kde se připravovali členové řádu na budoucí povolání, domy určené pro vědeckou činnost (*Domus scriptorum*) a exerciční domy zřizované pro konání exercicií neboli duchovních cvičení.

2.4 Členění Tovaryšstva Ježíšova podle teritorií

Provincie

Správní jednotkou pro řádové domy na daném území byla provincie. Představeným provincie byl provinciál (*praepositus provincialis*), kterého jmenoval generál řádu. V pravomoci představeného řádu bylo zřizování, rušení nebo rozdělování provincií. Při zřizování provincií se přihlíželo ke správnímu rozdělení oblastí působnosti Tovaryšstva Ježíšova.

Asistence

Asistence byla nejvyšším správním celkem a sdružovala pod sebe jednotlivé provincie v teritoriích, ve kterých se vyskytují podobné problémy a zvláštnosti. Tento správní celek zastupuje asistent (*assistentes*). Úřad asistenta patřil v řádu mezi nejvýše postavené, i přestože neměl výkonnou moc. Asistent byl rádcem samotného generála.

2.5 Jezuitské školství

*„O jezuitismu a jeho uměleckých ambicích nevypovídají jen četná díla barokního umění, ale i v divadle a ve školách se uchovalo mnoho pozůstatků jezuitského ducha. A nesmíme rovněž přehlédnout, že výhody i nevýhody našeho humanistického vzdělání můžeme z velké části odvodit z pedagogické činnosti, kterou kdysi Tovaryšstvo Ježíšovo rozvíjelo ve všech zemích a světadílech.“*⁴⁵

⁴⁵ FÜLÖP-MILLER, R. *Moc a tajemství Jezuitů: kulturní a duchovní dějiny*, 2000, s. 43

„Jezuité měli velkou víru ve vzdělání, spatřovali v něm obrovský smysl a měli o něm vysoké mínění.“⁴⁶ Tento citát potvrzují slova Petra Canisia „... že je lepší kolej bez vlastního chrámu než škola bez vlastní knihovny...“⁴⁷

Cílem výchovy byla naprostá oddanost katolické církvi, protože jezuité uvažovali o možnosti získat tyto studenty pro svůj řád nebo později využít jejich společenského vlivu, proto výchova mládeže byla jejich nejdůležitějším prostředkem „... neboť jejím prostřednictvím mohli lépe a účinněji než čímkoli jiným trvale a plánovitě ovlivňovat mysl, rozum a fantazii bezpočtu mladých lidí od prvních hnutí samostatného myšlení a citění až po dosažení plné zralosti.“⁴⁸

Musíme si říci, že jezuité nevymysleli zcela nový systém školství. Školství, jako jeden z důležitých oborů řádu, vycházelo z osvědčených zdrojů. Převzaté myšlenky a principy si Tovaryšstvo přetvořilo dle svých potřeb. Nicméně dokázali zásadní věc, svému vyučování stanovili pevný řád. Tovaryšstvo Ježíšovo svůj školský systém navázalo na dílo velkého Římana, filozofa a rétora Quintiliana, italské humanisty Sadoleta a Vittorina da Feltre. Zvláště Vittorina byl jezuitům blízký, protože i on propojoval studium věd „lidských“ a „božských“. Neodmítali ani díla protestantská a nechali se jimi inspirovat. Z protestantských myslitelů použili dílo Melanchtonovo pro propagaci zásady moudré a výmluvné zbožnosti a Sturmovo, který byl známý protestantský iniciátor škol nového typu. Například k výuce latiny používali Komenského *Bránu jazyků*. Silně zapůsobil zejména na sv. Ignáce Juan Luis Vives, autor vzdělávacího systému vypracovaného podle antických filosofů Aristotela, Platóna a Cicerona. Jak již bylo uvedeno výše, pedagogika jezuitů nebyla eklektická, převzaté myšlenky a názory přetvářela podle svých potřeb. Antonio Possevino, přední jezuitský teoretik vzdělávání druhé poloviny 16. století, kladl důraz na individuální přístup k mládeži, důležitým se mu jevily zájmy studentů a jejich vhodné usměrňování. Navrhoval, aby studentům byly zadávány testy pro zjištění jejich intelektuálních předpokladů, aby bylo možno lépe rozlišit žáky nadané a ty méně nadané.

⁴⁶ POLEHLA, P. *Jezuitské divadlo ve službě zbožnosti a vzdělanosti*, 2011, s. 16

⁴⁷ BÍLÝ, J. *Jezuita Antonín Koniáš: osobnost a doba*, 1996, s. 44

⁴⁸ FÜLÖP-MILLER, R. *Moc a tajemství Jezuitů: kulturní a duchovní dějiny*, 2000, s. 490

Základem výuky na jezuitských školách byla považována výuka jazyků. Základním vyučovacím jazykem byla latina, řeč katolické církve. Pro výuku filozofie byla výchozím dílem díla Aristotelova a Tomáše Akvinského, ale samozřejmě bez pasáží, které se podle jezuitů neslučovaly s pravou vírou. Bohoslovectví se také opíralo o Tomáše Akvinského. Studenti museli být schopni latinsky číst, psát i diskutovat. Pro výuku jazyků je typická formální výuka – výklad látky a její následné opakování. Na přednášku navazuje povinná čtvrt hodina určená pro dotazy studentů. Pro dosahování co nejlepších výsledků bylo součástí výuky nepřetržité soutěžení, jehož výsledky se běžně předkládaly veřejnosti. U té si získaly i značný ohlas deklamace a hlavně divadelní představení. Divadlo bylo součástí jezuitské výchovy a vzdělávání. Pro školy Tovaryšstva Ježíšova bylo důležité vzdělávat nejen ducha, ale i tělo. Podle hesla: „*mens sana in corpore sano*“, dnes známého jako „*v zdravém těle zdravý duch*“, ve školách se střídaly hodiny učení s hodinami odpočinku naplněnými pohybem. Otcové doporučovali hry s míčem, procházky i jízdu na dřevěných koních, střelbu na terč.⁴⁹

Základní představy o pedagogické činnosti jsou Ignácem z Loyoly popsány ve čtvrté části Konstitucí. V Ignácově době bylo jezuitské školství rozděleno na tři stupně:

- Nejnižší stupeň v délce čtyř až pěti let
- Druhý stupeň byla artistická, později filozofická fakulta
- Nejvyšší stupeň byla čtyřletá teologická fakulta

Metody a způsoby vzdělávání se prověřovaly od doby vzniku samotného řádu až do okamžiku, kdy byl schválen Studijní řád, z něhož jezuitské školství vychází. Tento dokument pod názvem *Ratio studiorum atque Institutiones scholasticae Societas Iesu* byl schválen 8. ledna roku 1599 za výrazné podpory v osobě generála Claudia Aquavivi.

Školy v dané provincii dozoroval provinciál, za koleje zodpovídal rektor. Nižší vedoucí funkcí byla školská prefektura. Její členové, školní prefekti nesli na svých bedrech zodpovědnost za kvalitu výuky a její průběh. Počet prefektů se lišil podle typu školy. Bylo-li součástí školy studium nižší i vyšší, měla tato zařízení prefekty dva. Prefekt škol nižších byl podřízený prefektu škol vyšších. Pravidelné porady s jednotlivými učiteli, kontroly studijních výkazů a předsedáním zkouškovým komisím dodávaly prefektovi

⁴⁹ ČORNEJOVÁ, I. *Tovaryšstvo Ježíšovo: Jezuité v Čechách*, 1995, s. 61-64

informace a celkový přehled o stavu výuky na škole. Předpokládá se, že na post prefekta mohl být vybrán, jako ideální kandidát, dlouholetý učitel rétoriky, který tímto dosáhl nejvyššího možného školního zařazení ve své kariéře, např. Thomas Grismiller, Antonius Mangoldt. Kromě těchto povinností mohli otcové plnit i jiné úkoly jako byly funkce zповědníka, katechety laických i řádových bratří.

2.5.1 Metody a obsah výuky

Jezuité na svých školách používali pro výuku následující metody: přednášky, komentované výklady, deklamace, opakování, domácí úkoly, dramatizaci a disputatione, tedy vědeckou rozpravu a formu diskuse více účastníků.

Na jezuitských školách se vyučovalo latinsky, univerzálním jazykem, kterým hovoří církev, takže základní požadavek na žáka byl osvojení tohoto jazyka. Dalšími předměty byly: řečtina, náboženství, hebrejšтина, matematika, metafyzika, fyzika, logika, astronomie, geografie, *eruditio* (vzdělanost), meteorologie, psychologie, tělesná výchova, plavání, jízda na koni, šerm a hry.

Deklamace (*declamationes*), v *Ratio studiorum* nalezneme různé typy deklamací:

- Sobotní deklamace probíhaly jednou za dva týdny v poslední hodině dopoledního vyučování.
- Týdenní deklamace připadaly na neděli a od sobotních se příliš neodlišovaly.
- Měsíčním deklamacím nenaslouchali jen studenti poetiky a rétoriky, ale přítomni byli i studenti filozofie.

Veřejné deklamace se organizovaly čtyřikrát do roka a jejich délka nepřesahovala jednu hodinu. Výběru textů se věnovala patřičná péče i proto, aby prezentace gymnázia byla v očích veřejnosti co nejlepší. Za výběr a kontrolu textů odpovídal školský prefekt.

Cvičení (*exercitationes*) se zaměřovaly na celkový projev studentů, řečnický i dramatický.

Akademie (*academiae*) můžeme specifikovat jako polo-veřejná vystoupení žáků konající se třikrát během školního roku, s charakterem připomínajícím cvičení a deklamace.

2.5.2 Jezuitské divadlo

Počátky jezuitského divadla lze okomentovat jako převzaté z protestantských školských dramatických vystoupení, ale není to úplně přesné vyjádření. Jistě převzali to, co jim vyhovovalo, tak jako u jiných oborů, ale je nutno upřesnit, „... že divadlo bylo pro jezuitu jedním z hlavních nástrojů katolické víry a že se stalo nejsilnějším uměleckým prostředkem řádové katecheze, evangelizace a misionářské činnosti, ačkoli rozvoj jiných uměleckých oborů jezuité také nezanedbávali.“⁵⁰

*„Jezuitská školní dramata byla prvním divadelním popudem pro nejvýznamnější básníky; jezuitismus inspiroval velké umělce k jejich dílům; významní učenci obohatili vědu cennými výzkumy a objevy ve všech oblastech...“*⁵¹

Cílem divadla bylo vést lidi ke katolické víře, dobrým mravům, přivykat latině a sloužit k pobavení a také k napomenutí. Oblíbeným prostředkem vzdělávání byly didaktické divadelní hry, „... neboť i divadlo bylo nedílnou součástí humanistické jezuitské výchovy.“⁵² Pro Ignáce bylo důležité podporovat rozumovou výchovu zároveň s fantazií, jak je ukázáno v jeho Duchovních cvičeních, všechna rozumová zjištění mají i svou formu obrazové představy. *„Tendence, látka, dramaturgie i režie jezuitského divadla odpovídají nezaměnitelným způsobem dramatické pekelné a pašijové předznamenání v Ignácových exerciích.“*⁵³

Pro představení jezuité využívali venkovní – otevřené a vnitřní – uzavřené prostory. Na počest korunovace Ferdinanda I. v roce 1558 se hrálo na volném prostoru mezi Klementinem a Karlovým mostem představení s názvem „Boj těla a duše“. Oblíbeným místem pro hry v otevřeném prostoru byl kolejný dvůr. Uzavřený chrámový prostor sloužil výhradně církevním svátkům, hrála se zde pašijová dramata a vánoční pastorely. Klementinská kolej se svými představeními, dnes můžeme říci, „hostovala“ na Pražském hradě, při nejrůznějších příležitostech, jako byla korunovace nebo návštěvy panovníků. Pro divadelní vystoupení v uzavřeném prostoru využívali jezuité vlastní divadelní sály v koleji nebo vystavěli podium v aule koleje. Mezi diváky se řadili církevní hodnostáři, rodiny žáků, vznešení zástupci z řad měšťanstva i šlechty.

⁵⁰ POLEHLA, P. *Jezuitské divadlo ve službě zbožnosti a vzdělanosti*, 2011, s. 28-29

⁵¹ FÜLÖP-MILLER, R. *Moc a tajemství Jezuitů: kulturní a duchovní dějiny*, 2000, s. 43

⁵² ČORNEJOVÁ, I. *Tovaryšstvo Ježíšovo: Jezuité v Čechách*, 1995, s. 64

⁵³ FÜLÖP-MILLER, R. *Moc a tajemství Jezuitů: kulturní a duchovní dějiny*, 2000, s. 495

Divadelní představení měla náboženský náboj, ale i přes to dokázala lidi zaujmout a pobavit. Divadelní výstupy byly používány i na misiích, tam, kde nebylo možno jinak seznámit cizí národy s katolickým náboženstvím. Divadla byla založena v Mexiku, Peru, Brazílii, Indii a i v Japonsku. Proto pro bratry putující na zámořské misie panovala podmínka literárních, režijních a hudebních schopností.

V dílech dramatické tvorby pro divadlo zahrnují jezuité tři pedagogické zřetele:

- osvojování ctností,
- předávání významů víry,
- vzdělávání humanitní, zejména v latině a rétorice.

Po zavedení baletu, vyjadřujícího se alegoriemi, do jezuitského divadla se zájem o divadlo ještě zvýšil. Jezuité samozřejmě tohoto zájmu o balet využili pro svůj prospěch a „... učinili z něho součást své výchovy zaměřené na plánovité formování mladých lidí.“⁵⁴ Na divadelních scénách byly uváděny například: *Balet ročních období*, *Balet snů*, *Balet přísloví*, nebo balet *Umění*. Všechny divadelní kusy se pyšnily bohatou výpravou, scénickými efekty poutavými pro oko diváka. Alegorie měla divákům pomoci lépe pochopit děj, jenž se odehrával na jevišti, zvláště těm, kteří nevládli dostatečně latinou. Alegorie mohla znázorňovat ctnosti, vlastnosti i události. Využívala se zejména v předehrách a mezihrách. Využití alegorií najdeme i v divadle protestantském.

Jezuitské divadlo jako součást řádového školství, v němž „... dosáhlo propojení umění s výchovou jednoho ze svých vrcholů.“⁵⁵ Zdá se být trochu s podivem, že *Ratio studiorum* neupravuje ve svých předpisech postavení divadla ve výuce, i když se divadla využívalo jako výchovně-vzdělávacího prostředku. I sám Sv. Ignác píše 12. února 1556 do Prahy svým bratřím že „V některé doby by se mohly předváděti nějaké rozmluvy nebo verše nebo řeči, po římském způsobu, aby se pomáhalo žákům a způsobila se radost jim a jejich rodičům a zjednala se vážnost školám.“⁵⁶ v pokynech psaných vizitátorem české provincie Nicolausem Avancinim v roce 1657 se dovídáme, že se „sluší dbáti, aby drama mělo námět, z něhož jinoši mohli by se učití buď cítiti

⁵⁴ FÜLÖP-MILLER, R. *Moc a tajemství Jezuitů: kulturní a duchovní dějiny*, 2000, s. 504

⁵⁵ POLEHLA, P. *Jezuitské divadlo ve službě zbožnosti a vzdělanosti*, 2011, s. 15

⁵⁶ Tamtéž, s. 30-31

*ctnost, nebo unikati hříchu.*⁵⁷ Divadlo rozvíjelo řečnické nadání, mravně a nábožensky vzdělávalo. K divadlu lze vztáhnout pátý bod *Ratio studiorum*, jenž nabádá, aby žáci byli podněcováni k vlastní literární činnosti napodobující slavné řečníky nebo básnická díla, protože to vše „... *plodí výmluvnost a z čeho se ona rodí.*“⁵⁸

K rozvoji jezuitského divadla nemalou měrou přispěly teoretické spisy o básnickém a dramatickém umění ve století sedmnáctém, dílo *Poeticarum institutionum libri tres*, které sepsal Jacobus Ponatnus, vlastním jménem Spanmuller vychází z takových autorů, jako byli Aristoteles, Quintilianus, Cicero, Horatius a z dobových autorů jako byl Scaliger. Jacob Mansen vytvořil spis *Palestra styli Romani*. Další změny přinesla nová příručka *De ratione discendi et docendi* Josepha de Jouvancy ze století osmnáctého. Pokračovatelem Jouvancyho je Francius Neumayr, který po sobě zanechal „... *vybudovaný systém jevištních druhů a dovršil tak vývoj řádové poetiky.*“⁵⁹ Opomenout nesmíme Balbínovo dílo nazývajícím se *Verisimilia Humaniorum Disciplinarum (Nástin humanitních disciplín)* a díla věnované rétorice *De oratoria amplificatione* a *Quaesuta oratoria*.

Předpisy určovaly dobu konání školského divadla na začátek školního roku, v období masopustu, popřípadě po Velikonocích. Jak zmiňuje Polehla: „*Při nejrůznějších církevních slavnostech i jiných oslavách se konala rozličná procesí či shromáždění obohacovaná často produkcí jezuitských učitelů a žáků: přednesy básní, řečmi, dialogy – zárodky budoucích her – později divadelními představeními.*“⁶⁰ Školská hra byla nastudována pouze na jediné vystoupení, reprízy se neplánovaly, a proto jezuitské školy potřebovaly stále nové a nové texty. Autory textů byly ve většině případů třídní učitelé. Autoři byli vybíráni podle schopností: nadání, paměť a vhodnost pro pořádání divadla. Po sepsání námětu jej musel schválit poradní sbor jmenovaný rektorem koleje. Proběhl-li akt schválení, učitel mohl začít pracovat na textu. Po dopsání hry přichází na řadu příprava programu a zkoušení hry. V případě, že hra byla psána pro nějakou významnou a mimořádnou událost, musela projít cenzurou provinciála, někdy i samotného generála řádu. Hry měly ustálenou strukturu v jakékoli divadelní formě

⁵⁷ POLEHLA, P. *Jezuitské divadlo ve službě zbožnosti a vzdělanosti*, 2011, s. 16

⁵⁸ Tamtéž, s. 24

⁵⁹ VALENTOVÁ, K. *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, 2006, s. 89

⁶⁰ POLEHLA, P. *Jezuitské divadlo ve službě zbožnosti a vzdělanosti*, 2011, s. 22

(deklamace, tragédie, komedie), začínaly předehtou (*prolusio*, *prologus*). Hlavní děj, který navazuje na předehtu, je rozdělen na dvě nebo tři části (*acti*, *partes*). Jednání oddělovala *intermedia* a *interludia*, popřípadě vystoupení sboru, závěrečnou částí byl epilog. Délka představení se pohybovala mezi 1–4 hodinami podle jednotlivých provincií. Sepsána byla i díla delší, například šestihodinová hra *Král Saul* od Edmunda Campiona nebo ještě delší – osmihodinová hra o svaté Kateřině (Štýrský Hradec). Divadelní kulisy byly součástí vybavení každého divadla, jezuité používali i různé efekty, například studený oheň a laternu magiku. Běžné kostýmy tvořily součásti oděvů, u složitějších a cennějších oděvů a rekvizit pro postavy krále, vojáků apod., doporučovali otcové jejich zapůjčení od městské rady nebo příznivců z řad šlechty.

Školské hry můžeme rozdělit podle jejich zaměření při rozvoji žáků a diváků:

- Na osobní vztahy (vztahy mezi rodiči a dětmi, mezi sourozenci, přátelská pouta).
- Ctnostný život (vede k ctnostnému životu, pěstování osobních ctností, může se prolínat do kategorie předcházející i do následující, patří sem např. poslušnost, vytrvalost, píle).
- Rozvíjení náboženského citění.
- Osobní vlastnosti (vyzdvihuje vlastnosti vhodné pro vladaře jako spravedlnost, skromnost, mravnost, sebeovládání).

Petr Polehla člení hry podle námětu na:

- Biblické hry s náměty biblických postav – Adam, Josef, David a také Ježíš Kristus. Hry odpovídají obsahu z knih starozákonních a novozákonních. Jako zástupce jezuitského biblického dramatu můžeme označit otce jménem Jakob Gretscher (1562–1625) a Petra Michaelise. Hry s biblickou tematikou se přesně držely obsahu, fantazii bylo umožněno rozvíjet se ve vedlejších epizodách.
- Hagiografické hry vycházejí z příběhů mučedníků a poustevníků. Na jejich příbězích je ukázán boj mezi dobrem a zlem. Světci a panovníci usilují o moudrost, umírněnost, spravedlnost a statečnost. Obecenstvu je život světců prezentován jako vzor hodný následování. Nejznámější hra s tímto námětem je *Cenodoxus* od Jakoba Bidermanna. Světci a vládci objevující se hagiografických hrách byly sv. Maurus, sv. Augustýn, Vilém Akvitánský, v českých zemích také sv. Václav nebo sv. Vít.
- Historické hry využívají podobných postav, některé postavy z hagiografických můžeme najít také ve hrách historických. Mezi oblíbené panovníky a světce vybírané pro hry můžeme zahrnout Alfonse XI., sv. Hildegardu, Marii Stuartovnu nebo sv. Jiřího. Jezuité využívali i negativních postav z historie – Herodes, Jindřich II. anglický a další. Divadelní hry s tímto námětem měly divákem zdravě

otřást, „... aby se vyhnul blízké příležitosti ke hříchu, aby rád usiloval o ctnosti a v této zálibě rostl a aby horlivě napodoboval (následoval) světce.“⁶¹

Členění her podle tématu

Pro většinu jezuitských her platí, že mají více témat, protože spojují několik příběhů na rozdíl od klasických a antických dramát. Množstvím témat by se daly hry zařadit do více skupin najednou, proto pro naše řazení je vybráno pouze téma, které je pro danou hru nadřazené.

- Poustevnictví, život v ústraní a marnost tohoto života. Zvláště období třicetileté války přináší oblibu námětu postav rezignujících na světskou slávu, pocty a kariéru, jejich odchodu do samoty, kde se věnovaly náboženskému životu.
- Konflikt mezi rodiči a dětmi, učitelem a žákem. Námětem těchto her jsou generační konflikty, nenávistné vztahy žáka k učiteli.
- Svobodné rozhodování a rozlišnost duchů. Motívem je volba mezi dobrem a zlem, rozhodnutí na kterou cestu se vydat na základě rozlišování. Výchozími postavami jsou Kristus a Ďábel. Ďábel, který se snaží získat žáky pro bohatství, pýchu, závist, hněv a pomstu. Kristus vychovává své žáky k pokoře, chudobě a k milování Boha.
- Vztah mezi mocí duchovní a světskou.
- Ortodoxie versus hereze. Látka, těchto her se dotýká konfesně-politické války.
- Prvoplánově didaktické hry vycházeli z jednotlivých přikázání a tvrzení z katechizmu. Nejznámějšími díly jsou Canisiův *Katechismus* a verše Bedřicha Bridela.
- Ošklivost hříchu, zlo a svody démonů. Toto téma zahrnuje hledisko vlastní nedokonalosti a hříšnosti a důsledky takového jednání.

Volba námětu a jeho zpracování často odpovídaly situaci v dané lokalitě a události, při které mělo být divadlo hráno. Cílem hry bylo oslovit konkrétního diváka, konkrétní skupinu lidí, a proto všechny „*Dramatické postavy explicitně vyjadřují, ke kterému dobru směřují, které zdánlivé dobro pro sebe odmítají a jakému zlu se snaží uniknout nebo čelit.*“⁶² Pro dvůr Rudolfa II. byla dávana Campionova *Ambrosie*, při korunovaci Josefa I. byla uvedena hra *Patriarcha Josef od faraóna na egyptský trůn povýšený*. Pro zvýšení dopadu na diváky se používalo zobrazování děsivých scén na jevišti. Zařazování těchto scén mělo mezi řadovými bratry i své odpůrce. Mezi které patřil i Bohuslav Balbín.

⁶¹ POLEHLA, P. *Jezuitské divadlo ve službě zbožnosti a vzdělanosti*, 2011, s. 40

⁶² Tamtéž, s. 81

Na závěr můžeme říci: „že divadlo bylo pro jezuitu jedním z hlavních nástrojů hlásání katolické víry a že se stalo nejsilnějším uměleckým prostředkem řádové katecheze, evangelizace a misionářské činnosti, ačkoli rozvoj jiných uměleckých oborů jezuité také nezanedbávali.“⁶³ Rozmach jezuitského divadla je ukončen zrušením řádu roku 1773. Po obnovení řádu se již divadlo nedostalo na úroveň, jíž dosahovalo dříve.

2.5.3 Učitelé

*„Konečně ať je s Boží pomocí ve všem pilný a příčinlivý a studentům ať se snaží pomoci, jak při četbě, tak v ostatních cvičeních. Nikým ať nepohrdá, stejně dobře ať se stará o studium chudých i bohatých a prospěch jednoho každého ze svých žáků.“*⁶⁴

Učitelé museli pro výkon svého povolání získat učitelskou aprobaci. Učitelská příprava probíhala pod dohledem zkušeného kolegy určeného rektorem, zahrnovala seznámení se se způsobem výkladu látky, jejího zkoušení, diktování apod. Pro budoucího učitele byly pomocníkem i ustanovení v *Ratio studiorum*.

Úkoly učitele můžeme shrnout do tří bodů:

- 1) vést ke zbožnosti,
- 2) naučit co nejlépe latinu,
- 3) udržovat ve škole pořádek a klid.

Kariéru vyučujících lze rozdělit do čtyř kategorií:

- První kategorie je tvořena otci, kteří vykonávali pedagogickou činnost jen velice krátce, zpravidla jako povinnou praxi po ukončení terciátu, nebo z důvodu krátkodobého doplnění nedostávajících se pedagogů.
- Druhá kategorie je charakteristická působením učitele ve škole delší období zpravidla čtyři a více let a poté zahajují novou kariérní dráhu buď jmenováním do jiné funkce, nebo vysláním na misi.
- Třetí kategorie, pro řádové školství nejzajímavější, zahrnuje otce vyučující dlouhodobě, zpravidla celý život.
- Poslední skupinou je skupina pedagogů, jejichž práci s mládeží předčasně ukončila smrt.

Učitelé na jezuitských gymnáziích byli nazýváni „*magistri*“ a „*professores*“ a byli pouze z řad řádu, náleželi pod vedení rektora, pouze v jasných studijních záležitostech spadali pod pravomoc studijního prefekta. Skladba učitelského sboru se často měnila,

⁶³ POLEHLA, P. *Jezuitské divadlo ve službě zbožnosti a vzdělanosti*, 2011, s. 28-29

⁶⁴ VALENTOVÁ, K. *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, 2006, s. 76

doba, kterou učitelé působili na škole, byla různě dlouhá, protože učitelé se na školách střídali, přecházejíce z jedné koleje na druhou. Běžně jezuité odučili na jedné škole tři až čtyři roky, a pak přecházeli na jinou kolej. Nejčastější výměny učitelů byly na nižších školách a také na filozofické fakultě, na které přednášeli mladí a často čerství absolventi filozofie. Po povinné době výuky žáků a studentů, nastává přesun učitelů na jinou kolej, nebo je jim umožněno studovat teologickou fakultu. Výběr studentů pro fakultu teologie byl podmíněn nejen věkem studenta, ale hlavně pedagogickým nadáním. Učitele z povolání, kteří by učili opravdu celý život, se téměř v Tovaryšstvu nevyskytují. Nicméně existovala poměrně malá skupina otců, kteří se vzdělávání a výchově v určité formě věnovali trvale, a to tehdy, když jejich další kariéra pokračovala jmenováním do některého školského úřadu, například do funkce prefekta. Zdá se, že otcové, kteří se věnovali učitelství celoživotně, byli buď nepoužitelní pro jinou funkci v řádu, nebo naopak byli tak skvělými pedagogy, že přinášeli řádu největší užitek právě svojí učitelskou činností. Je důležité zdůraznit, že o kariéře každého jezuitu vždy rozhodoval jeho nadřazený, a to vždy s důrazem na potřeby řádu.

Na předchozích řádcích jsme si popsali střídání řádových profesorů mezi kolejemi, které bylo základním rysem jezuitského školství. Můžeme říci, že post profesora nebyl doživotní a to ani v případě kateder fakult. Profesori, kteří dosáhli „důchodového věku“ byli přerazováni na méně náročné posty. Výjimku z pravidel tvořili profesori matematiky, kterým bylo umožněno působit déle na jednom místě.

Střídání kolejí lze ukázat na příběhu Šotolova pátera Hada, který po ukončení noviciátu byl poslán do Štýrského Hradce, kde složil předepsané sliby a vyučoval v alfabetáři. „*Po roce mu představení oznámili budeš studovat bohosloví, začal tedy na staré štýrskohradecké univerzitě studovat bohosloví [...] brzy na to mu představení oznámili půjdeš do Prahy a budeš bohosloví studovat tam, odešel tedy do Prahy na svatoklimentské Collegium maximum a poslouchal dogmatiku a exegezi a hebrejštinu...*“⁶⁵, nějakou dobu strávil službou ve špitálech a venkovských misiích, pak následovala kolej kutnohorská a královéhradecká. „*Pobyl si mezitím i deset měsíců v Telči v domě třetí probace, kde posléze složil slavné sliby Tovaryšstva včetně pověstného slibu čtvrtého, jímž se stal částkou vybraného jádra Ježíšova vojska, členem*

⁶⁵ ŠOTOLA, J. *Tovaryšstvo Ježíšovo*, 1990, s. 15

*třídy profesů. Opouštěje telčský dům byl zavázán takovou poslušností, že přísnější a dokonalejší tou dobou nikde ve veškerém světě asi nebylo, vojenská ležení v to počítaje. Poslušností nejenom v skutcích, ale i ve vůli a v myšlení.*⁶⁶

2.5.4 Studenti

Studentem gymnázia se mohl stát každý chlapec, po absolvování elementární nebo triviální školy, tedy se znalostí číst, psát a počítat. Původ a majetkové poměry uchazeče neměly vliv na jeho přijetí. Pro přijetí musel vykonat jakousi přijímací zkoušku, která se skládala z pohovoru a písemného cvičení zohledňující míru dosaženého vzdělání. Na výsledku přijímací zkoušky záviselo zařazení studenta do třídy odpovídající jeho znalostem. Věk studentů v jednotlivých třídách byl různý, neboť třídy byly sestavovány podle úrovně vědomostí žáků. Nezřídka se stávalo, že věkový rozdíl v jedné třídě byl i deset let, zpravidla děti bohatých a urozených bývali mladší než děti chudých vesnických rodičů. Důvodem této věkové nejednotnosti byla jejich rozdílná možnost přístupu k základnímu vzdělání.

Pro motivaci nebo tresty ve výuce se ve třídách používalo pouze slov. „*Slovo však bylo jediným komunikačním prostředkem, kterého učitel mohl užít.*“⁶⁷ Učitel měl svým jednáním povzbuzovat studenty k pilnosti a svědomitosti. Jak byli studenti ve studiu pilní a zodpovědní, ukázalo jejich průběžné hodnocení a konečná klasifikace. Škála byla podobná té současné od 1 do 6. Výsledky školního snažení byly vyhlašovány před celou třídou nebo školou. Pro posílení ducha soutěživosti byly vyhlašovány takzvané třídní úřady a pomocníci učitele *magistratus*. Titul *magistratus* byl udělován za odměnu nebo ho bylo možno získat na základě volby. Třídní magistráti byli ustanovováni na jeden či dva měsíce.

Mezi další povinnosti studentů patřilo pravidelně docházet do hodin katechismu, které se konaly jednou týdně a také účast na mši svaté a zpověď. Ke zpovědi se chodilo jednou za měsíc a jezuité kladli důraz na dodržování těchto povinností. Pro ty studenty, kteří chtěli na mši ministrovat, byla sepsána příručka *formula ministrantiae*.

⁶⁶ ŠOTOLA, J. *Tovaryšstvo Ježíšovo*, 1990, s. 15-18

⁶⁷ VALENTOVÁ, K. *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, 2006, s. 120

Ne všichni studenti své studium dokončili, důvody byly různé. U některých to bylo z nedostatku píce nebo nadání, důležitou roli hrál i věk, sociální postavení a také volba budoucího povolání. Mladíci vychováni u jezuitů se mohli stát úředníky městskými i panskými. Naopak někteří chlapci s vidinou stát kněžími studovali až osm let, opakovali třídy, než se jim studia podařilo dokončit. Nutno podotknout, že opakování tříd nepovažovali jezuité za nic neobvyklého a ponižujícího.

2.5.5 Výuka

Celodenní výuka probíhala pět dní v týdnu, vyučovalo se mimo čtvrtek a soboty, učilo se ráno a odpoledne, v sobotu se učilo jen dopoledne. Začátek ranní výuky byl stanoven v rozmezí od šesti do osmi hodin a to v závislosti na místních zvyklostech, v každé provincii začínala výuka v jinou dobu. Začátek výuky se měnil i v závislosti na ročním období, v létě se začínalo dříve. Odpolední výuka začínala přibližně od dvou hodin odpoledne. Výuka probíhala vždy v bloku dlouhém dvě a půl hodiny. Začátek a konec hodiny byl stejně jako dnes oznamován zvoněním. První hodina bloku byla věnována opakování a kontrole úkolů. Studenti odříkávali předešlou lekci *dekurionům*, vybíraných z řad nejlepších studentů. Učitel opravoval každodenní úlohy s každým žákem zvlášť. Ve druhé hodině probíhala četba a výklad, na závěr bylo zadáno téma k písemné práci. Poslední půlhodina byla vyplněna disputacemi a opakováním. V sobotu se učilo jen dopoledne, zkoušela se celotýdenní probraná látka. V neděli výuka neprobíhala. K dobrému zapamatování látky sloužilo neustálé opakování a zkoušení. Zkoušelo se vlastně pořád, v každé hodině, zkoušelo se i na konci školního roku, a to ústně i písemně. Výsledkem závěrečné zkoušky byl buď postup do dalšího ročníku, nebo opakování, případně vyloučení.⁶⁸

*„Ar' mu za trest není ukládáno nic, čím by se nestal lepším nebo vzdělanějším.“*⁶⁹

Povinností žáka byla dodržovat školní řád. Prohřešky žáků byly podobné těm, které najdeme i v dnešní době ve třídách – vyrušování při hodině, posílání vzkazů, pozdní příchod do hodiny po zvonění, útky ze školy a podobně. Mírná provinění učitelé řešili domácím úkolem navíc. Opakování provinění a závažnější provinění se trestala fyzickým trestem s přihlédnutím na tělesnost žáka a jeho provinění. V případě, že

⁶⁸ JESUIT.CZ, [cit. 2013-01-07]

⁶⁹ MASEN, J. In: POLEHLA, P. *Jezuitské divadlo ve službě zbožnosti a vzdělanosti*, 2011, s. 22

provinilý žák odmítl tento trest podstoupit, záležitost s potrestáním přešla do rukou prefekta. Jako málo užívaný trest bylo i nám známé nechávání po škole. Ať bylo žákovo provinění jakékoliv, platilo, že učitel nesmí použít při trestání urážlivých slov ani skutků. Členové Tovaryšstva byli přísní k sobě samým i ke svým žákům co se týkalo jejich studijních povinností. Překvapivou se nám proto může zdát benevolence jezuitů ke kázeňským prohřeškům studentů mimo výuku, v případě jejich nočních rvaček a výtržností s vojáky místní posádky nebo rušení nočního klidu. Jezuité své žáky vždy bránili a na stížnosti vojenské posádky odpovídal tehdejší rektor v tom smyslu, že „... *posádka chová jakousi podivnou nenávist vůči studentům...*“⁷⁰

2.5.6 Školní budovy

Pro Tovaryšstvo Ježíšovo byly školní budovy důležitým prvkem jejich systému vzdělávání. Proto důsledně dohlíželo na stavbu svých budov. Dekret z roku 1565 určoval povinnost nechat si schválit generálem řádu projekt před započítím stavby. Představenému byly předkládány dva exempláře projektu. Jeden z nich se vracel po schválení zpět do provincie, druhý byl uložen v generálním archivu pro případnou kontrolu stavby. Plánu na výstavbu budov vycházel z praktických potřeb. Jako poděkování za poskytnuté finanční příspěvky bylo umožněno podílet se na tvorbě projektu i sponzorovi. Od místní komise postupoval projekt k prodiskutování k provinciálovi a odtud do stavební kanceláře generální kurie. Základním požadavkem na budovy bylo oddělení školních prostor od míst pro řádovou komunitu. Z toho vyplývala nutnost samostatného atria a schodiště. Pro potřeby gymnázia bylo počítáno se šesti třídami a sálem pro školské divadlo. V plánech byl prostor pro divadlo označen jako auditorium, umístěný do horního patra stavby. V případě, že kolej měla i vyšší učení, bylo třeba počítat ještě po třech třídách pro teologii a filozofii.

Co se týče výzdoby tříd, můžeme se domnívat, že se mnoho neodlišovala od dnešní výzdoby. Na předním místě byl umístěn krucifix. Na stěnách by bylo možno spatřit archy s citáty různých autorů, zejména antických a také nejlepší práce studentů. Vyvěšení práce znamenalo pro studenta nejvyšší poctu, jakou mohl při studiu na gymnáziu získat.

⁷⁰ ČORNEJOVÁ, I. *Tovaryšstvo Ježíšovo: Jezuité v Čechách*, 1995, s. 65

2.5.7 Nižší jezuitské školství

Nejnižší stupeň vzdělání, takzvanou elementárku neboli přípravnou třídu, která měla za cíl poskytnout dětem základní znalosti čtení, psaní, počítání a samozřejmě náboženství, ve většině případů jezuité neprovozovali a ponechávali výuku dětí jinými školským řádům. V Praze touto funkcí plnily například sestry voršilky. Ty se věnovaly výchově a základnímu vzdělání dětí obou pohlaví.

Nižší studia, tedy gymnázia, latinsky nazývaná *scholae studiorum inferiorum*, byla nejčtenější formou studia. Tyto školy byly zakládány v podstatě při každé jezuitské koleji. Gymnázia navštěvovali žáci ve věku od devíti do patnácti let. V *Ratio studiorum* je uvedeno, že gymnázia mají maximálně pět tříd. Dvě jsou třídy zvané *rhetorica* a *humanitas* a další tři *grammaticae*.

První třída *infima classis grammatica* měla cíl, aby žáci zvládli základy latinské gramatiky, měli dostatečnou slovní zásobu a osvojili si úvod a skladbu učeného jazyka, což reprezentovalo první knihu a začátek druhé knihy *Gramatika* od Emmanuela Alvareze. Takto obsáhlou látku se nebylo možno během jednoho roku naučit, a proto *Ratio studiorum* doporučilo gramatiku rozdělit do dvou let, vytvořením dvou oddělení v jedné třídě. Studium umožňovalo chlapcům se naučit i základům řečtiny – alfabety.

Druhá třída a tím třetí rok studia byla prostředí gramatikální třída *media classis grammatica*. Jejím cílem je zvládnutí celé základní gramatiky. Hovoříme zde o látce z druhé knihy Emmanuela Alvareze, končící kapitolou o *figurata constructione*. Pokračuje studium řeckého jazyka.

Třetí třídu, poslední z gramatikálních, studují chlapci čtvrtý rok. Nazývá se *superma classis grammatica* nebo také podle své základní orientace *syntax*. Po ukončení tohoto ročníku měli žáci dokonale umět latinskou gramatiku. Při studiu řečtiny byl důraz kladen na syntaxi.

Čtvrtá třída, *poetica* byla orientována na prohlubování vyjadřovacích schopností studentů gymnázia. Důležitým bylo dokonalé zvládnutí latiny, jak z hlediska gramatického tak lexikálního. Pro výuku základů rétoriky a metriky používali jezuité učebnice Cypriana Soareze nebo úryvky z Ciceronových řečí.

V posledním, pátém ročníku, jak jeho název *rhetorica* napovídá, věnovali studenti svoje úsilí přiblížit se v řečnických schopnostech Ciceronovi, zejména jeho elegantnímu a úspornému stylu. Pro zvládnutí toho nelehkého úkolu bylo nutno prostudovat díla již zmiňovaného Cicerona a také Aristotela i dramata Sokratova.⁷¹ Po absolvování studia na gymnáziu mohli nadaní studenti pokračovat ve tříletém studiu na filozofické fakultě a následně pak na fakultě teologické.

2.5.8 Vyšší jezuitské školství

Vedle nižšího školství existovaly v jezuitském systému školství také plnohodnotné univerzity, které byly chloubou Tovaryšstva. Nejstarší jezuitskou univerzitou je Řehořova papežská univerzita nebo také Gregoriánská univerzita *Pontificia Universitas Gregoriana*, která vznikla při Římské koleji *Collegium Romanum*, první jezuitské koleji založené v roce 1551 sv. Ignácem z Loyoly v Římě. Následně byly založeny jezuitské univerzity ve Štýrském Hradci (*Graz*), Praze. V dalších evropských městech, kde jim nebylo umožněno založit svojí univerzitu, alespoň přebírali pod své vedení teologické a případně filozofické fakulty, například Vídeň, Kolín (*Köln*) a Ingolstadt.

Od počátku působení jezuitského řádu v zemích Království českého, zde byly tři školy zaměřené na vyšší vzdělávání. Jako první musíme jmenovat starodávnou Karlovu universitu, která původně nepatřila pod katolickou správu a dvě jezuitské vzdělávací instituce v Praze a Olomouci. Univerzita v Olomouci, o jejíž vznik se zasloužil biskup Vilém Prusínovský z Víckova. V Praze, Ferdinandova akademie, povýšená Matyášem na univerzitu (1616). V obou městech jezuité zřídili fakulty filozofické a teologické se statutem obecného učení *studia generale*.

2.5.9 Jezuitský život učitelů a žáků gymnázia

Všední dny v jezuitské koleji probíhaly podobně. Zvon budící kolej se ozval zpravidla ve čtyři hodiny ráno, v některých provinciích byla doba ranního vstávání mírně posunuta, jak dříve tak i později a někdy i v závislosti na ročním období. Po probuzení začal den nejprve hodinovou soukromou meditací, která byla započata modlitbou *Ave Maria*, asi půl hodinu po budičku. Poté následovala mše o půl šesté. Po mši ve všední dny následovala snídaně pro učitele, sestávající z polévky, chleba s máslem nebo sýrem,

⁷¹ JESUIT.CZ, [cit. 2013-01-07]

ovocem a douškem chladného piva. Snídaně probíhala v tichosti a ve stoje. Snídaně studentů byla ve všedních dnech podávána čtvrt hodiny před začátkem vyučování a také ve stoje. Výuka na gymnáziu probíhala, jak již bylo řečeno, pět dní v týdnu, vyučovat však bylo dovoleno nejdéle čtyři po sobě jdoucí dny, výuka nižších tříd probíhala pouze čtyři dny v týdnu. Půl hodinu před vyučováním bratr dveřník, *ianitor scholarum* otevíral učebny, které ve stejném intervalu zavíral po ukončení výuky. Začátek dopoledního vyučování se v české provincii ustálil na sedmé hodině ranní. Výuka končila o půl desáté. Deníky z Klementina obsahují záznamy o tom, že třída poetiky a gramatikální třídy začínaly studovat v sedm hodin, zatímco třída rétoriky začínala s vyučováním o půl hodiny později, tedy o půl osmé.

Po dopolední škole obvykle následovala společná bohoslužba. Přestávky mezi dopoledním a odpoledním vyučováním se využívalo k obědu provázenému četbou z Konstitucí, Písma nebo jiných podkladů. Při čtení se užívalo latiny a národního jazyka. Oběd začínal od desáté nebo jedenácté hodiny. Jídlu věnovali jezuité dosti velkou pozornost jak po stránce přípravy, tak po stránce množství. Konsvetudináře stanovují přesné množství a velikost porce na strážníka. Jako první chod oběda byla polévka nebo drůbeží maso, hlavním chodem bylo různě upravované hovězí maso. Poslední součást oběda byla zeleninová, bylinková nebo moučná. Na závěr bylo podáváno ovoce nebo sýr. V některých provinciích se před začátkem odpoledního vyučování podávala ještě svačina, tzv. merenda. V postních dnech byla na stolech jídla z vajec a ryb. Po obědě byl čas odpočinku a přípravy na odpolední program. S odpolední výukou se začínalo od půl druhé a probíhala do čtvrté hodiny, čas začátku se opět lišil v jednotlivých provinciích. Po odpolední výuce ještě následovalo opakování látky *repetitio*, které se týkalo žáků vyšších škol a řádových scholastiků, kteří se připravovali na filozofická studia. Toto opakování, bylo v některých provinciích přesunuto do doby polední přestávky. Po odpoledním vyučování žáci opustili školu a přesunuli se do kostela na mši. Čas do večere trávili učitelé většinou přípravou na další výuku, pro ostatní byla v této době jedna hodina určena pro fyzické práce, většinou úklid vlastní cely a společných prostor, zbylý čas se vykonávaly zpovědi. Na závěr podvečerního času proběhly litanie zakončené tichou modlitbou.

Večere, jako hlavní jídlo dne, byla podávána o půl sedmé. Složení večere bylo shodné s obědem, jen sytější. I večeri provázelo čtení Písma nebo promluvy. Po večeri byl čas

na krátký odpočinek, který trval do osmi hodin a byl ukončen zvoněním. Poslední hodina před spánkem byla věnována modlitbám a večernímu examenu, tedy zpytování svědomí. Čas spánku byl oznamován opět zvoněním. Sobota byla pojímána jako všední den s některými odchylkami od běžného řádu. Sobota byla ve studiu zaměřena na opakování látky z uplynulého týdne. Třída poetiky do sobotního vyučování zařadila deklamaci studentů, jako novou složku výuky. Do odpoledního vyučování se zařazoval i katechismus. Večerní program se podobal všedním dnům.

Výuku do jisté míry ovlivňovalo i panující počasí. V horkých letních dnech bylo možno prodloužit polední pauzu nebo zkrátit výuku. Více než letní dny omezovaly vyučování zimní mrazy. Vzhledem k rozsáhlosti školního komplexu pamatovali v Klementinu na možnost nedostatečného vytopení tříd. Proto doporučují zkracování výuky nejdříve pro vyšší ročníky, po schválení rektora i pro ročníky nižší. V mimořádných případech bylo ohlašováno úplné volno.

Vítanými byly dny odpočinku, tedy neděle a jako druhý den odpočinku zpravidla čtvrtek, popřípadě středa. V druhý den odpočinku upravuje *Ratio studiorum* dobu vyučování na dvě hodiny, studentům rétoriky na hodinu a půl, pro období letních měsíců je škola zrušena úplně. Program volného dne bohužel nelze popsat. Víme jen, že po vyučování se konala bohoslužba. U učitelů a studentů vyšších ročníků se nabízí myšlenka trávení volného času mimo budovu školy. Čas strávený mimo školní zdi mohli vyplnit sportovními hrami nebo procházkami. Ty obvykle směřovaly do zahrad, kde byl dostatek místa pro relaxaci a zároveň možnost občerstvení. Za nepříznivého počasí trávili studenti čas hrami vhodnými do školních prostor nebo zpěvem. Neděle a sváteční dny jezuitů byly určeny ke společným modlitbám a duchovnímu povznesení. Z nedělního rozvrhu byla z časových důvodů vynechána snídaneň a oběd byl posunut na dřívější hodinu. Celý den byl zasvěcen pobožnostem a výuce katechizmu. Kázání pro lid se praktikovalo nejen v latině, ale i v národním jazyce. Pro církevní svátky byl základem římský breviář se seznamem svátků řazeným podle důležitosti, platný pro celou katolickou obec. Slavení svátků záleželo na jejich významnosti. Mohlo se jednat o svátky týkající se Tovaryšstva a jeho světců, svátky které měly vztah k dané lokalitě – patroni země, u nás Sv. Václav, svátky vázané na konkrétní kostely a jejich patrony. Významnost svátků určovala výzdobu kostelů, součástí oslav byly zpívané mše, kázání k lidu. Svátky se též dotýkaly školní výuky a to různou měrou. Jako nejvýznamnější

církevní svátky můžeme uvést Velikonoce, jako vyústění církevního roku, Vánoce a Letnice (svátek Seslání Ducha svatého). Při oslavách těchto svátků se upouštělo od výuky, v ostatní sváteční dny se výuka přiměřeně zkracovala. Česká svatoklimentská kolej má zapsáno na sto svátků rozčleněných do tří skupin. Jednou skupinou je ta, při které odpadá nebo se zkracuje vyučování. Do druhé patří oslava svátků nešporami a mší. Třetí, nejobsáhlejší skupina, je tvořena svátky světců. Slavení svátků patronů škol a tříd doprovázela krátká scénická vystoupení, průvod, zpověď a přijímání.

Prázdniny *vacationes generales* můžeme přirovnat letním prázdninám dnešních dětí. Rozdíl je v období, kdy se konaly. Naše letní prázdniny jsou v letních měsících tj. červenec a srpen. Jezuitské prázdniny probíhaly až v měsíci září a říjnu a byly kratší, než prázdniny jak je známe dnes. Pro české země se vžil termín prázdnin od 21. pro nižší ročníky od 28. září do 18. října. Studenti se o prázdninách obvykle rozjížděli do svých domovů, učitelé trávili své volno na příměstském statku. Delší volno poskytovaly také vánoční prázdniny, masopustní, svatodušní a velikonoční.⁷²

⁷² VALENTOVÁ, K. *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, 2006, s. 137-187

3 JEZUITÉ V ČECHÁCH

Církev se v období renesance (14. století) ocitá „... v mohutném politickém, společenském a hospodářském dění [...] renesance se ukazuje jako oceán protikladů, křiklavý koncert navzájem si odporujících tendencí, obtížné spojení touhy po moci a po vědě, která teprve vězí v dětských střevíčkách, žízne po krásnu a nezdravé touze po strašném, směs prostoty i mnohotvárnosti, čistoty i smyslnosti, lásky i nenávisti. Tato „civilizace“ vtiskuje svou pečeť institucím i lidem.“⁷³

3.1 Tridentský koncil

Obavy z reformačních vln a snaha o vlastní obnovu a posílení moci donutily církev ke svolání církevního koncilu do italského Trentu (Trident). Tridentský koncil svolaný papežem Pavlem III., který se konal v období let 1545–1563, si stanovil dva zásadní cíle. Jedním bylo jasně definovat nauku katolické církve a vnitřně se reformovat – zavedením disciplinární reformy, která se zabývala vzděláním kléru, stavem řádů, odpustky, rezidencemi biskupů a zákazem soubojů a druhým cílem bylo reagovat na protestantskou reformu.

3.2 Působení jezuitů v Českém království

„Bylo jich dvanáct a bylo to v polou roku 1556. Připutovali z Vídně přes Tábor a vstoupili Svinskou branou do Prahy a kráčeli po staroměstském rynku směrem k mostu...oděni černou klerikou a nedlouhým pláštěm, kráčeli po vlašsku v pantoflích a s holemi v rukou přes náměstí k mostu. Přišli skromně a snad i se strachem; to město, to byl vlčí les a moře hereze.“⁷⁴

„Přicházeli do království, které před více než sto lety jako první odpadlo od Říma a situace katolického vyznání se zde v polovině 16. věku jevila více než neutěšená.“⁷⁵

České země v polovině 16. století, do doby než do nich vstoupili jezuité, byly zeměmi protestantskými. Učení Jana Husa se šířilo volně a bez zábran ve městech i na venkově. Katolíci byli velmi oslabeni nedostatkem farářů, biskupů a katolických učitelů. Z tohoto důvodu „Katolická strana představená proboštem Píškem z Horšova (Jindřichem

⁷³ DELUMEAU, J. In: RAVIER, A. *Ignác z Loyoly zakládá Tovaryšstvo Ježíšovo*, 2002, s. 28

⁷⁴ ŠOTOLA, J. *Tovaryšstvo Ježíšovo*, 1990, s. 43-44

⁷⁵ ČORNEJOVÁ, I. *Tovaryšstvo Ježíšovo: Jezuité v Čechách*, 1995, s. 28

Scriboniusem), pražskou kapitolou a 14 šlechtici, mezi které patřili pánové z Lobkowicz, Berkové z Plavna, z Rožmberka, z Jindřichova Hradce, z Vartenberka, z Kolovrat, z Donína, ze Švihova, z Řísenberka a ze Skály, z Blatné a Lev z Rožmitálu se nakonec rozhodla u císaře intervenovat. Roku 1552 předstoupili před císaře Ferdinanda I. a v zájmu rozšíření katolického náboženství žádali povolání jezuitů, aby zdarma vyučovali na katolické akademii bohosloví a krásná umění.⁷⁶ Příchod Tovaryšstva Ježíšova do Čech umožnilo pozvání Ferdinanda I.

Ferdinand I. Habsburský (1503-1564) byl od roku 1521 rakouským králem, 1526 korunován králem Čech a Uher, římským králem od roku 1531, císařskou korunu získal roku 1558. Za své vlády čelil vpádu Turků a stavovskému povstání v Čechách, které potlačil. Také se podílel na dohodách augšpurských (1551) a snažil se o náboženský smír. Povolil v Čechách náboženství pod obojí. Obnovil pražské arcibiskupství, arcibiskupem byl jmenován Antonín Brus z Mohelnice. Ferdinand I. měl zájem na posílení katolicizmu. Oslovil s žádostí o „vyslání“ Tovaryšstva Ježíšova do Čech, generála řádu Ignáce z Loyoly. Souhlas s žádostí vyjádřil také vyslanec *Societas Iesu* v Čechách Petr Canisius, který by nejraději povolal na naše území svatou inkvizici jako nejlepší řešení situace a problémů s kacíři. Vzhledem k tomu, že Ignác z Loyoly vyzdvihoval jako nejdůležitější práci jezuitů zakládání škol a budování řádových domů, odpověděl Canisiovi takto: „Bylo by s prospěchem, aby všechny kacířské knihy, kolik se jich bedlivým pátráním najde u knihkupců a soukromníků, byly buď páleny, anebo vyváženy ven ze všech královských zemí. Ale o upalování kacířů a o zavedení inkvizice v těch zemích nemluvím, poněvadž se to jeví nad chápavost Německa, v jakém je nyní stavu.“⁷⁷ Generál řádu vysílá do Prahy dvanáct tovaryšů, kteří měli být na žádost Canisiuse „... upevnění a dobře vzdělaní tovaryši, kteří ovládají i řeč země.“⁷⁸ Katolická menšina jezuitů vítá, zatímco protestanti ukazují svůj nesouhlas a hněv. Canisius se o členy řádu „... obává a zároveň doufá v jejich mučednictví...“⁷⁹

Když bylo vyslání Tovaryšstva do Čech schváleno, začal Canisius pro svůj řád hledat po Praze vhodný prostor pro kolej. Našel ho v bývalém klášteře řádu dominikánů

⁷⁶ NOVOTNÝ, J. a F. POLÁK. *Tajné dějiny jezuitů*, 2001, s. 161

⁷⁷ ČORNEJOVÁ, I. *Tovaryšstvo Ježíšovo: Jezuité v Čechách*, 1995, s. 34

⁷⁸ RAVIER, A. *Ignác z Loyoly zakládá Tovaryšstvo Ježíšovo*, 2002, s. 221

⁷⁹ Tamtéž, s. 221

u Svatého Klimenta na Starém Městě, nynější Klementinum, který se mu podařilo od dominikánů získat. „Svatoklimentská kolej byla tedy první jezuitskou kolejí v českých zemích. Péči katolické strany k ní zanedlouho přibýly ještě koleje v Olomouci, Brně, Českém Krumlově, Chomutově, Jindřichově Hradci a Kladsku.“⁸⁰ Jezuité se právem domnívali „... že obrat ve smyslu katolickém může být způsoben jen tehdy, bude-li mládež v jiném směru vedena než dosud se dělo, čehož ovšem bylo možno dosíci jen školami.“⁸¹ Pro naplnění jezuitského poslání byly při všech kolejích zřizovány školy.

Císař a král Ferdinand I. zemřel ve Vídni roku 1564. Vládu přejímá jeho nejstarší syn Maxmilián (1527–1576), pozdější císař Maxmilián II., člověk nábožensky smířlivější, který se v mládí klonil k protestantismu. Pod vlivem své španělské manželky se nakonec zřekl svého úmyslu stát se protestantem. Nicméně se snažil dopřát každému volnost ve víře a schválil tzv. českou konfesi, i když jen ústně – kompromis mezi konfesí augšpurskou a zásadami Jednoty bratrské. Bratři Tovaryšstva Ježíšova zatím neměli ještě takovou moc, aby mohli Maxmiliána dostatečně ovlivňovat v jeho rozhodnutích a díky tomu naopak posiloval duch protestantismu a jezuité se „... ztáhli do ústranní. Ve svých kázáních přešli na obecná témata a již ani slovem se nezmiňovali o potřebě zasahovat proti “řádění kacířů”.“⁸² Maxmiliánova předčasná smrt ukončila možnost dosažení uklidnění v náboženských otázkách.

Nastupující panovník Rudolf II. (1552–1612) byl velmi vzdělaný inteligentní muž, ale v pozdějším věku se u něj projevil vlivy dědičné duševní choroby. Nastoupil na trůn ve věku 24 let. Byl samotářský a nerad se zabýval politikou. Mnohem raději se věnoval umění a hvězdářství. V knize Tajné dějiny jezuitů můžeme číst: „V těchto zálibách a koníčcích podporovali jezuité císaře s co největší intenzitou, neboť pak měli záruku, že jim nechá téměř ve všem volnou ruku a že se nebude o jejich plány starat.“⁸³ a také se dočteme o tom, že „Císař Rudolf se stal v rukou jezuitů hračkou.“⁸⁴ Za jeho vlády rozkvétal obchod, umění a písemnictví a také „... staráno bylo o školy a to u všech stran náboženských. Vedle škol jesuitských, vždy více se rozmáhajících, kvetly znamenitě školy Jednoty bratrské a zakládány i rozšiřovány četné školy luteránské po

⁸⁰ ČORNEJOVÁ, I. *Tovaryšstvo Ježíšovo: Jezuité v Čechách*, 1995, s. 36

⁸¹ DOLENSKÝ, J. a A. REZEK. *Obrázkové dějiny národa českého*, 1893, s. 324

⁸² NOVOTNÝ, J. a F. POLÁK. *Tajné dějiny jezuitů*, 2001, s. 173

⁸³ Tamtéž, s. 175

⁸⁴ Tamtéž, s. 175

*panstvích i městech.*⁸⁵ Doba rudolfínská měla bohužel i nepříznivý dopad na Čechy. Do Prahy, kde sídlil panovnický dvůr, se stahovali cizinci, hlavně Němci a postupně se šířila země němčina na úkor češtiny. Český jazyk pozbýval ve vyšších kruzích vážnosti, stával se v podstatě neznámým. Většina národa byla proti katolickému náboženství, katolická strana, byť v menšině, posilovala za přispění jezuitů své postavení a bylo jasné, že není možné vyřešení problému pokojnou cestou. Tovaryšstvo opírající se o arcibiskupa a část šlechty, začalo znovu protestanty a kacíře pronásledovat na základě toho, že „... 15. března 1580 dorazil na pražský hrad zvláštní papežův posel s papežským listem, ve kterém Řehoř XIII. na žádost a tlak jezuitů dává rozkaz k vyloučení všech příznivců Husa, Wicliffa, Luthera, Zwingliho, Kalvína, Melanchtona a dalších „kacířů“ ze všech veřejných míst a úřadů, ze všech šlechtických dvorů a ze všech prostor kostelů, chrámů, škol a kolejí. Všichni příznivci reformátorů a šířitelé jejich učení měli být nazýváni „kacíři, heretiky a bludaři“ a měli být prokleti.“⁸⁶ Tovaryšstvo Ježíšovo, jehož moc rostla, se stalo v podstatě nedotknutelným. Než se situace stihla vyhrotit, došlo ke sporu mezi Rudolfem a jeho bratrem Matyášem. Při válce s Turky pověřil Rudolf svého bratra uzavřít mír. Když ho pak ale odmítl podepsat, Matyáš se vzbouřil. Matyáš (1557–1619) byl politicky hodně ctižádostivý a chtěl svůj podíl na moci. Rudolf byl nucen s ním vyjednávat a byl přinucen Matyášovi podstoupit uherskou korunu a také Moravské markrabství. České stavy za pomoc Rudolfovi získaly od císaře podpis na listinu *Majestát Rudolfov*. Majestát evangelíkům zajišťoval svobodu náboženského vyznání, obsazování konzistoře protestanty a správu univerzity a souhlas s volbou defenzorů (obhájci protestantských práv). Vláda císaře Rudolfa byla nedostatečná, a když umožnil vpád pasovského vojska do Čech, povolaly stavy jeho bratra Matyáše do Čech. A v roce 1611 jej Zemský sněm zvolil českým králem a donutil císaře Rudolfa k abdikaci.

Následně postoupil Rudolf II. české království Matyášovi a rok později umírá jako „... poslední český král, jenž trvale sídlil na hradě pražském.“⁸⁷ Po nástupu na trůn Matyáš přesunul královský dvůr z Prahy do Vídně. Matyášova vláda byla do jisté míry ovlivněna tím, že byl zavázán stavům za pomoc při získání trůnu. České stavy se této

⁸⁵ DOLENSKÝ, J. a A. REZEK. *Obrázkové dějiny národa českého*, 1893, s. 329

⁸⁶ NOVOTNÝ, J. a F. POLÁK. *Tajné dějiny jezuitů*, 2001, s. 173

⁸⁷ DOLENSKÝ, J. a A. REZEK. *Obrázkové dějiny národa českého*, 1893, s. 341

situace snažily maximálně využít pro své požadavky. Matyáš byl bohužel stejně slabý panovník jako Rudolf, snadno podléhal vlivům jezuitů a navzdory svému slibu stavům, podporoval katolíky. Císař Matyáš povyšuje v roce 1616 jezuitskou akademii na univerzitu. Od té doby jsou v Praze univerzity dvě, starodávná protestantská Karlova univerzita s lékařskou a právnickou fakultou a jezuitská s fakultami artistickou a teologickou. Jeho snaha vyhnout se splnění svých slibů stavům vyvolávala odpor proti jeho vládě. S odporem se setkal i Matyášův návrh týkající se následníka trůnu. Vzhledem k tomu, že český král neměl dědice, rozhodl se doporučit svým nástupcem svého bratrance Ferdinanda (1578–1637) arciknížete štýrského. Tento mladý muž byl znám svým katolickým zánícením, a proto byl pro protestantskou šlechtu nepřijatelným. Matyáš se pokusil vyjednávat, a když Ferdinand „... svolil k jistým výminkám, zejména když svolil zachovávatí všechny svobody zemské a privilegia stavovská i majestát Rudolfův, byl přece od Čechů r. 1617. za budoucího krále přijat a také korunován, nazván jsa toho jména druhým králem českým.“⁸⁸

Nový král Ferdinand své sliby, které dal před zvolením, nedodržel. Protestantští šlechtici byli v krátké době odvoláni z nejvyšších úřadů v zemi a okamžitě nahrazeni katolickou šlechtou. Situaci zhoršovalo i zavírání protestantských škol, bořily se protestantské kostely a *Majestát Rudolfův* nebyl dodržován. České stavy byly stále více nespokojeny s habsburskou vládou a neustálým porušováním Rudolfova majestátu. Stížnosti, které posílají do Vídně, zůstávají oslyšeny, což vyvolalo velkou bouři mezi protestanty. Protože král sídlil ve Vídni a byl daleko, obrátil se hněv proti královským úředníkům, kteří jménem krále vládli v Čechách. Velký houf lidu a množství stavů se vydalo na pražský hrad, „... aby královým místodržícím otevřeně domluvalo.“⁸⁹

„Když všecko shromáždění přišlo na hrad, nalezlo tam čtyři z pánů místodržících. Došlo ku prudké hádce mezi nimi a evangelickými stavy. Konečně bylo povoleno, aby nejnáviděnější z místodržících, Jaroslav Bořita z Martinic a Vilém Slavata, byli shozeni s oken místodržitelské kanceláře do Jeleního příkopu.“⁹⁰ Z okna je vyhozen i písař Filip Fabricius. Všichni postižení přežijí, ale defenestrace se stává podnětem k stavovskému povstání, završeném bitvou na Bílé hoře. „Vyhození zástupců českého krále způsobilo

⁸⁸ DOLENSKÝ, J. a A. REZEK. *Obrázkové dějiny národa českého*, 1893, s. 343

⁸⁹ Tamtéž, s. 344

⁹⁰ Tamtéž, s. 344

mezi stavy a panovníkem hlubokou propast a vedlo ku hroznému válce, která mimo nadání rozšířila se na bouři všeevropskou, která jelikož trvala 30 let nazvána byla třicetiletou válkou.⁹¹ Bělohorská bitva, která přerostla do války třicetileté, byla ve srovnání s jinými krátká, protože trvala sotva dvě hodiny, ale její následky jsou pro českou zem nedožrnné.

V revoluční době byla ustanovena vláda třiceti direktorů, české stavy sesadily Ferdinanda a za českého krále zvolily Fridricha Falckého (1596–1632). Po vzbouření stavů byli jezuité z Čech dekretem vypovězeni. V dekretu je mimo jiné napsáno: „... že jezuité, stejně tak jako i jezuitské školy, byly českému království až doposud výhradně jen ke škodě a že svými praktikami činili pouze všechny rozmanité pasti a úklady a že toto všechno činí beze změny až do dnešního dne. Kromě toho, že ničili skrze své pomocníky ústavu a zákony království, zemské svobody a obecný pokoj a mír. Dále že jsou původci a příčinou mnoha zlého a že z těchto a dalších vypsanych důvodů je jim k vystěhování dávána lhůta pouze jednoho dne a že se do českého království již nikdy nesmí vrátit zpátky.“⁹² Na dekretu bylo 21 pečeti a jeho účinnost byla naplněna hned 2. června 1618. Ferdinand za vydatné pomoci katolické ligy bojoval o získání své vlády v Čechách zpět. Tento boj vyvrcholil bitvou na Bílé hoře a to 8. listopadu 1620. Vojsko Fridricha Falckého bylo rozprášeno a sám panovník „... vida utíkající voje své, ztratil důvěru v sebe[...]v největším zmatku utekl z Prahy...“⁹³ Krátce po tragédii na bělohorské pláni se jezuité vracejí zpět do Čech. V Klementinu se objevují již koncem listopadu 1620 a využívají možnosti stát se vrchními cenzory království. Ferdinandův návrat na trůn přinesl tvrdé a tragické sankce. Byla zrušena platnost *Rudolfova majestátu*, nastoupila tvrdá protireformace, probíhá zatýkání povstalců a konfiskace majetku protestantské šlechty. Vše vyvrcholí popravou dvaceti sedmi českých pánů na Staroměstském náměstí v Praze. Přichází období cenzury všech knih a germanizace. Vydáno je *Obnovené zřízení zemské pro Čechy a Moravu* (1627), které vyhlašuje tyto zásady:

- dědičnost Habsburků po meči a po přeslici,
- tři stavy jsou posíleny o další stav duchovní jako stav první,

⁹¹ DOLENSKÝ, J. a A. REZEK. *Obrázkové dějiny národa českého*, 1893, s. 344–347

⁹² NOVOTNÝ, J. a F. POLÁK. *Tajné dějiny jezuitů*, 2001, s. 187

⁹³ DOLENSKÝ, J. a A. REZEK. *Obrázkové dějiny národa českého*, 1893, s. 356

- zákonodárství je vyhrazení pouze panovníkovi,
- stavy mohou podle práva pouze povolovat berně,
- zemské soudy zavedou písemné jednání a bude také možnost odvolat se ke králi,
- němčina je prohlášena za rovnoprávnou s češtinou při soudech a deskách zemských.

Změna poměrů dopadá i na školství. Karlova univerzita je zbavena svých práv a přechází pod vedení Tovaryšstva, „pro rychlejší vzdělání nového katolického duchovenstva...“⁹⁴ v listopadu roku 1622 byla slohutná Karlova akademie převedena pod správu jezuitů. Mistři, kteří odmítli katolické vyznání, jsou donuceni univerzitu opustit. Jako jediné povolené náboženství bylo prohlášeno katolické císařským patentem z dubna 1624. Ti z lidu, jež se nechtějí stát katolíky, emigrují. *„Obyvatelstva z královských měst, ze stavů panského a rytířského, které mohlo volně odejít, nechtělo-li se státi katolíky, odešel počet veliký. Dle starého, dosti pravdě podobného podání vystěhovalo se v době té okolo 36 000 rodin stavovských. Již z cifry této možno souditi, jak veliké množství bylo asi ostatního lidu, který ušel do ciziny.“*⁹⁵ Mezi vystěhovalci byl mezi jinými i člen jednoty bratrské Jan Amos Komenský.

Po smrti svého otce Ferdinanda II. se ujímá vlády v roce 1637 Ferdinand III. (1608-1648). I přes to, že se snažil zmírnit útrapy válkou zkoušené země a o ukončení třicetileté války, bude válka trvat ještě dalších dlouhých dvanáct let. Skončila dne 24. října 1648. Čeští vystěhovalci byli plni naděje, že se budou moci do Čech vrátit. *„Zejména Jan Amos Komenský, který zásluhami o zvelebení školství v tehdejší Evropě a znamenitými spisy proslavil jméno své...“*⁹⁶ toto očekával. Jeho zklamání nad tím, že jsou naděje marné, vyjádřil slovy: *„Přestati mi přijde a rozžehnati se s tebou, vlasti má! Ale jakž pak? Tak, jako Jakob, patriarcha, na smrtelné posteli své, žehnaje se s syny svými, dával jim požehnání; jako i Mojžíš odcházeje od lidu svého. Z jejichž úst já vezma slova, tobě také, národe Český, na rozžehnanou požehnání vyhlašuji od Hospodina Boha tvého, abys ty předce byl a zůstával ratolestí rostoucí, ratolestí rostoucí podle studnic, ratolestí rostoucí na zed'. Požehnání mé silnější při tobě bud' nad*

⁹⁴ DOLENSKÝ, J. a A. REZEK. *Obrázkové dějiny národa českého*, 1893, s. 361

⁹⁵ Tamtéž, s. 366

⁹⁶ Tamtéž, s. 391

*požehnání předků mých až ku končinám pahrbků věčných. Živ buď, národe posvěcený v Bohu, neumírej, muži tvoji ať jsou bez počtu!*⁹⁷

Hospodářský a kulturní život byl po třicetileté válce v troskách, panoval hlad a nouze. *„Rovněž na duševní obmezenost působila válka přes přiliš. Obyvatelstvo vyrostlo namnoze beze škol, bez náboženství a bez spořádané správy státní, nepoznávajíc dosud po všecken život než válku, krev a loupežení, čímž na mravech surovělo a stalo se tupým ku všemu lepšímu.“*⁹⁸ Válka oslabilo také činnost katolíků. Po jejím ukončení byly zřízeny reformační komise, které *„... chodily po válce kraj od kraje, snažíce se obyvatelstvo obrátiti k římsko-katolické víře.“*⁹⁹ Tovaryšstvo Ježíšovo jako nástroj katolické církve se podílelo na protireformaci. *„Vrhali se na český a moravský národ jako krvelačné šelmy prahnoucí po pomstě.“*¹⁰⁰ Na základech vybudovaných před Bílou horou se zdvíhá nový silnější řád, pro který je roku 1623 ustanovena samostatná provincie zahrnující Čechy, Moravu a Slezsko. Praha byla vybrána pro sídlo nového provinciála pátera Rumera. Za účinný bojový prostředek považovali jezuité kázání, zpověď, ale nejdůležitějším prvkem byla výchova. Jezuitský slogan: *„dejte mi dítě, než mu bude sedm let, a navždy bude mé“* hovoří jasně o tom, jaký význam přikládali jezuité výchově.

Nástupcem Ferdinanda III. se stává roku 1657 mladší syn Leopold I. (1640–1705). Za jeho vlády se Čechy pomalu vzpamatovávají z hrůz a následků třicetileté vlády. Leopold I. zakázal jezuitům dopouštět se násilí při obracení na pravou víru. Jezuité se věnují více psaní knih než misiím. Mezi mírné a český jazyk pozvedající jezuitu píšící v tomto období patřil bratr Blahoslav Balbín. Mír v zemi narušují zhoršující se poměry na venkově a neshody s vrchností, která zvyšuje robotní a jiné povinnosti. Ty vyústí až do selského povstání v roce 1680. To bohužel nepřineslo úlevu pro sedláky a jejich poddanství se ještě zhoršilo navýšením moci šlechty.

Po Leopoldovi nastupuje na český trůn jeho syn Josef I. (1678–1711). Byl to vzdělaný člověk, který nastartoval mnohé reformy a to v oblasti finanční, soudní a dalších. Posiloval centrální řízení státní byrokracie a reformoval i daňový systém. Tovaryšstvo

⁹⁷ DOLENSKÝ, J. a A. REZEK. *Obrázkové dějiny národa českého*, 1893, s. 391

⁹⁸ Tamtéž, s. 392

⁹⁹ Tamtéž, s. 393

¹⁰⁰ NOVOTNÝ, J. a F. POLÁK. *Tajné dějiny jezuitů*, 2001, s. 190

Ježíšovo nebylo za jeho vlády nijak omezováno. Josef I. nestihl své plány realizovat z důvodu předčasné smrti. Umírá ve věku 33 let na neštovice. Vzhledem k tomu, že nezanechal mužských potomků, vlády se ujímá jeho bratr Karel VI. (1685–1740).

Císař Karel VI. se jako český král Karel II. od roku 1711 snaží pokračovat v Leopoldově cestě. Zřizuje *Výbor zemský čili stavovský*, buduje silnice, podporuje průmysl a obchod. I když stále dochází k pronásledování protestantů a pálení jejich knih, vliv a moc jezuitů pomalu upadá. Lze říci, že končí dlouhé období fanatického jezuitského vlivu. Rekatolizace už patří císařským opatřením do pravomoci státních soudů. Důležitá pro naši zemi byla i takzvaná *pragmatická sankce*. Tento zákon umožňuje, v případě, že Karel VI. nebude mít mužského nástupce, nastoupit na trůn jeho dceři Marii Terezii.

Marie Terezie (1717–1780) se „... *ujala vlády (1740–1780), hned téměř všechna Evropa povstala proti ní, a tehdejší mocnáři chtěli se o země rakouské, české a uherské rozdělit*.“¹⁰¹ a tak nastaly válečné útrapy pro země, které po otci zdědila. Po ukončení mnohaletých bojů se mohla panovnice začít věnovat nápravám škod a snaze o pozvednutí zbídačených zemí. Marie Terezie byla vzdělanou a také pokrokovou panovnicí. S Marií Terezií přichází do Čech osvícenské myšlení a náboženská tolerance. Byla si vědoma toho, že základem pro lepší budoucnost je nejen zabezpečení vojenské, ale hlavně dobré školství. Zájmem panovnice byly všechny stupně a roku 1747 zavádí nové řády pro vysoké školy. „*Marie Terezie dobře si byla vědoma, že dosavadní řády učební nedostačují, aby university mohly se přizpůsobiti oněm velikým pokrokům vědění, jmenovitě ve vědách přírodních, které tehdáž staly se v jiných zemích. Jelikož však universitní učitelé, kteří dosud většinou byli ze řádu Jesuitův, vzpírali se novotám, zaváděným císařovnou, ustanovila Marie Terezie nad pražskou universitou zvláštní direktory, jimž Jesuité byli nuceni se podříditi. Podobně zaveden byl také zvláštní dozor nade všemi gymnasiemi čili školami středními, které rovněž měli dosud jesuité ve svých rukou*.“¹⁰² Panovnice dosadila v celé monarchii do škol nové úředníky. Ti už nebyli členy jezuitského řádu, což jezuité těžce nesli zejména na teologické fakultě. Zavedla

¹⁰¹ DOLENSKÝ, J. a A. REZEK. *Obrázkové dějiny národa českého*, 1893, s. 405

¹⁰² Tamtéž, s. 415

předepsané učební texty. S příchodem nových pedagogů se ze škol vytrácí latina, kterou jezuité měli za vyučovací jazyk, a ustupuje němčině.

3.3 Zrušení a obnovení řádu

Neochota Tovaryšstva Ježíšova ke změnám, která vyvolala v Čechách nelibost u Marie Terezie, císařovny rakousko-uherské, se ukázala neblahá pro jezuity i v jiných zemích. Asi od poloviny 18. století se zvedá vlna odporu vůči jezuitům také z řad členů jiných katolických řádů, zejména proti jezuitskému školskému systému. Stížnosti panovníků Francie, Španělska a Portugalska na skutečnost, že se Tovaryšstvo příliš vměšuje i do světských záležitostí, donutily papeže Klimenta IV. ke zrušení řádu. „*Začal nejprve tím, že v říjnu 1772 dal zavřít římský seminář řádu; brzy na to byly zavřeny i další jezuitské semináře na území církevního státu.*“¹⁰³

„*Dne 21. července roku 1773 vydal papež Kliment XIV. breve Dominus ac redemptor noster, jímž byl jezuitský řád zrušen.*“¹⁰⁴ Ve zdůvodnění papež zmiňuje, že existence Tovaryšstva již není žádoucí, protože příliš mnoho toužili po politické moci, což vyvolávalo problémy a rozbroje. Dále uvádí, že řád ruší i z důvodu: „... *že Tovaryšstvo Ježíšovo již není s to přinášet ty bohaté plody a pozoruhodný prospěch, kvůli nimž bylo vytvořeno....*“¹⁰⁵

V Českém království bylo Tovaryšstvo Ježíšovo zrušeno hned v roce 1773. Zrušení se týkalo 636 kněží a 417 řádových členů. I když byl jejich řád zrušen, jezuité se nepřestali věnovat své duchovní a politické práci a jak se můžeme dočíst v knize *Moc a tajemství jezuitů*: „... *jako světští kněží udržovali většinu svých pedagogických ústavů a za nejtěžších podmínek, zbaveni většiny svých pomůcek, pokračovali přesto dál ve své vědecké práci.*“¹⁰⁶

Ač měl být řád podle papežského příkazu *breve Dominus ac redemptor noster* zrušen navěky, je Tovaryšstvo Ježíšovo znovu obnoveno roku 1814 bulou papeže Pia VII. *Sollicitudo omnium ecclesiarum*. Jezuité se začínají vracet na místa svého působení. Ne

¹⁰³ FÜLÖP-MILLER, R. *Moc a tajemství Jezuitů: kulturní a duchovní dějiny*, 2000, s. 462

¹⁰⁴ ČORNEJOVÁ, I. *Tovaryšstvo Ježíšovo: Jezuité v Čechách*, 1995, s. 207

¹⁰⁵ FÜLÖP-MILLER, R. *Moc a tajemství Jezuitů: kulturní a duchovní dějiny*, 2000, s. 462

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 531

na všech místech jejich návrat proběhne hladce a bez problémů. Návrat Tovaryšstva do Čech se datuje rokem 1853, konkrétně ke Svatému Ignáci v Praze až roku 1866.

3.4 Osobnosti jezuitů pocházející z českých zemí nebo zde působící

Školství a vzdělanost v Čechách byla značně ovlivněna působením Tovaryšstva Ježíšova na našem území. Řádu nesmíme upřít, že z jeho řad vyšlo během jejich působení i jisté množství moudrých a vzdělaných mužů, kteří se zde narodili nebo zde působili, jejichž dílo a odkaz bylo přínosem pro naše země. Díla těchto jezuitů se zabývala jak kulturou, tak i vědou a všichni z nich působili po určitou dobu svého života i jako učitelé v jezuitských školách.

3.4.1 Petr Canisius

Petr Canisius pocházel z Nizozemska. Studoval v Kolíně nad Rýnem. Zapálený katolík vstoupil po setkání s Petrem Fáberem v roce 1543 do Tovaryšstva a jako jeho zástupce se zúčastnil tridentského koncilu. Jako profesor působil na univerzitě v Ingolstadtu, poté vyučoval na vídeňské univerzitě. Od roku 1551 následuje období, kdy byl činný jako dvorní kazatel. V roce 1554 vydal dílo pod názvem *Velký katechismus*, který Ferdinand I. určuje jako povinnou učebnici náboženství v celé říši. Po pobytu ve Vídni následuje Praha, kde měl možnost důkladně poznat poměry a zejména „kacíře“. Jeho nesmiřitelnost vůči protestantům mu vydobyla přezdívku *Canis Austriacus* – Pes rakouský. Jako vyslanec Tovaryšstva Ježíšova v Praze se podílel na usazení jezuitů v Čechách. Jeho posledním pracovním místem byl Freiburg, kde v roce 1597 zemřel.

3.4.2 Bohuslav Balbín (1621–1688)

Pocházel z Hradce Králové a vyrůstal v silně katolické, pobělohorské době. Po broumovské škole navštěvoval od deseti let jezuitské školy a v patnácti letech vstupuje do řádu. Od dětství rád četl a zajímal se o historii. V roce 1639 je mu umožněno studium filozofie, kterou ukončuje doktorátem. Při cestách po české provincii, na které doprovázel španělského bratra Rodriga Arrigu, měl možnost poznat nová místa a získal přístup do knihoven a archivů. V období mezi léty 1642 až 1645 vyučuje na řádových školách v Praze a Třeboni. Na studia teologie se dostává v roce 1646 a o tři roky později je vysvěcen na kněze. V dalším období působí jako misionář a stále sbírá historické materiály. V pedagogické činnosti pokračuje od roku 1653 na kolejích v Kladsku, Praze,

Českém Krumlově, Brně, Jičíně a také Jindřichově Hradci. Všude kde působil, pokračoval ve sběru materiálu pro svá pozdější díla. Přesto, že byl dobrým a oblíbeným učitelem, byl nucen pedagogické působení ukončit (1661). Jako důvod byl naznačen mravnostní poklesek. Můžeme se jen domnívat, že důvodem mohla být jeho láska k národu. Působil jako učitel rétoriky a poetice a divadlu věnoval také značnou pozornost. Napsal učebnice z teorie rétoriky *Otázky řečnické* a o devět let později *Traktát o zvelebení řečnictví*. Po ukončení pedagogické činnosti byl vyzván jako historik sepsat dějiny české provincie jezuitského řádu, ty však nikdy nedokončil. Sepsal historii jezuitské koleje v Jičíně a jezuitské koleje v Praze. Při práci na dějinách řádu se často stěhoval. Současně se věnoval vlastní vědecké práci. Naposledy zakotvil v Praze v koleji svatoklimentské. Trápily ho nemoci a byl upoután na lůžko. Nemohl psát a tak diktuje písaři. Smrt ho zastihla v roce 1688. Je pochován v kryptě Sv. Salvátora v Praze. Balbínovo dílo historické a vlastivědné je prochnuté láskou k vlasti, k rodnému jazyku. V těžkých dobách posilovalo jeho dílo pošlapaný český národ. Vzhledem k jeho vlastenectví bylo jeho dílo opakovaně cenzurováno. Balbín znal díla nekatolických autorů a vysoce si cenil díla Jana Amose Komenského.

Dílo: sbírka básní *Včelí roj*, životopis pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic (*Vita venerab. Arnesti*), Výtah z dějin českých aneb historie boleslavská (*Epitome historica Rerum Bohemicarum seu Historia Boleslaviensis* 1669, pro opakovanou cenzuru vydáno až 1677), *Obrana jazyka slovanského, zvláště českého* (*Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica praecipe Bohemica* 1775, česky 1869), *Rozmanitosti z historie Království českého* (*Miscellanea historica Regni Bohemiae* od 1679), *Čechy učené* (*Bohemia docta*)

3.4.3 Roderigo Arriaga (1592–1667)

Vzdělanec, filozof a teolog působící na univerzitách ve Valladolidu a Salamance ve Španělsku, přijíždí do Prahy přednášet teologii. Při pobytu v Praze se z něj stává současníky oceňovaný myslitel, zejména pro jasnou formulaci a přehlednost systému výkladu. Za působení v pražské koleji sepsal zásadní díla *Kurz filozofie* a *Kurz teologie* (*Cursus philosophicus a Cursus theologicus*). Jeho pedagogická činnost ovlivnila mnoho studentů mimo jiné i Reného Descarta, který se o studiu na jezuitské koleji vyjádřil, že se „...během osmi let, která tu strávil, důkladně seznámil s celou filozofickou

*vzdělaností své doby. Protože filozofie je klíčem k ostatním vědám, pokládám za velice užitečné studovat ji v takové úplnosti, v jaké ji vyučují jezuité.*¹⁰⁷

3.4.4 Karel de Grobendonecque (1600–1672)

Působil v Praze jako profesor teologie a po nějakou dobu i jako děkan této fakulty. Jeho nadání jednat s lidmi mohlo být důvodem, proč se stal vychovatelem pozdějšího nejvyššího purkrabího Bernarda Ignáce z Martinic a také potomka Pavla Michny z Vacínova. Stal se řádovým diplomatem, zajímal se morální teologii, o teorii a praxi politiky řádu. Z jeho prací můžeme uvést např. *O původu a prospěchu politického sebevědomí* (*De ortu et progressu spiritus politici*).

3.4.5 Emanuel de Boye (1639–1700)

Pražský rodák, student jezuitského gymnázia, absolvent filozofické fakulty Karlo-Ferdinandovy univerzity, od roku 1668 působil jako profesor etiky na pražské filozofické fakultě. V letech 1669 až 1671 vyučoval jako profesor filozofie na téže fakultě. Poté působil na pražské teologické fakultě jako profesor teologie a současně i jako děkan fakulty. Jeho touha vydat se na misií a obracet pohany na víru, byla uspokojena až roku 1674, kdy byl vyslán na jeden rok jako misionář do Švédska. Po svém návratu opět přednášel na pražské teologické fakultě. V období 1681 až 1684 zastával funkci rektora na univerzitě v Olomouci. V období let 1684 až 1688 vykonával funkci rektora na pražské jezuitské koleji u Sv. Klimenta a současně od roku 1687 do roku 1688 vykonával funkci rektora Karlo-Ferdinandovy univerzity. Následně v letech 1690 až 1694 opět zastával funkci rektora na univerzitě v Olomouci. Poté střídavě působil ve vyšších funkcích na různých jezuitských školách v Čechách až do roku 1700, kdy byl ustanoven rektorem jezuitské školy ve slezské Nise, kde po třech měsících v úřadě umírá.¹⁰⁸

3.4.6 Zikmund Hartmann (1632–1681)

Narodil se ve Vídni, v patnácti letech vstoupil do řádu. Postupně se vypracoval na profesora matematiky, v té době matematika zahrnovala i geometrii, fyziku a astronomii. V letech 1661 až 1668 učil na univerzitě ve Vratislavi, Praze a Olomouci.

¹⁰⁷ FÜLLÖP-MILLER, R. *Moc a tajemství Jezuitů: kulturní a duchovní dějiny*, 2000, s. 161

¹⁰⁸ FIALA, J. ČETBA NA POKRAČOVÁNÍ: Rektoři olomoucké univerzity v letech 1573–1860, 2006

Později byl profesorem Písma svatého na Karlo-Ferdinandově univerzitě. Řadíme ho mezi významné matematiky své doby.¹⁰⁹

3.4.7 Valentin Stansel (1621–1705)

Krátce přednášel matematiku v Olomouci, poté byl vyslán do Portugalska, kde se věnoval i výuce astronomie. Na další misií odchází do Brazílie, kde kromě misijní práce vyučuje matematiku. Dílo o pozorování Měsíce *Pojednání o měsíci (Propositiones selenographicae sive de Luna)* mu přinesla ohlas a uznání.

3.4.8 Jakub Kresa (1648–1715)

Uznávaný matematik, jehož zaměřením byla trigonometrie. Vyučoval na námořní škole ve Španělsku. Po návratu do Čech vedl přednášky teologie a v roce 1704 je vybrán za učitele a zpovědníka budoucího císaře Karla VI. nejen pro své náboženské předpoklady, ale také pro svou znalost jazyků – španělštiny, portugalské, češtiny, latiny, němčiny, italštiny a navíc řečtiny a hebrejštiny.

3.4.9 František Haselbauer (1677–1756)

Zakladatel tzv. hebraistické školy učil tento jazyk na univerzitě osmnáct let, dalších dvacet let zastával funkci cenzora a revizora hebrejských knih. Kromě hebrejštiny ovládal jidiš, aramejštinu a chaldejštinu. Jeho zásadním dílem byl slovník hebrejštiny a chaldejštiny a spis o gramatice těchto jazyků.

3.4.10 Bedřich (Fridrich) Bridel (1619–1680)

Tohoto člena řádu můžeme označit za největší osobnost české barokní poezie. V osmnácti letech vstupuje do řádu a studuje společně s Balbínem teologii. Po vysvěcení přednáší rétoriku a poetiku. Čtyři roky (1656–1660) spravuje jezuitskou tiskárnu klementinské koleje. Zbytek života se věnuje misiím, při jedné z nich se nakazí morem a umírá. Zanechává po sobě dílo srovnatelné s předními básníky-filozofy té doby. Jeho meditativní báseň *Co Bůh? Člověk?* (1659) se zabývá smyslem lidské existence. Náboženské spisy: *Stůl Páně, Křesťanské učení veršemi vyložené*.

¹⁰⁹ ČORNEJOVÁ, I. *Dějiny Univerzity Karlovy. II, 1622-1802*, 1995, s. 121

3.4.11 Josef Stepling (1716–1778)

Navštěvuje jezuitskou školu v Praze. Roku 1733 je přijat do Tovaryšstva Ježíšova. Studuje v Olomouci, Kladsku a v Praze matematiku a teologii a je vysvěcen na kněze. Věnoval se též astronomii a jemu může klementinská kolej děkovat za zřízení astronomické observatoře. Jako pedagog seznamoval studenty s matematikou, fyzikou, ve které studenty informoval o Newtonových bádáních.

3.4.12 Antonín Koniáš (1691–1760)

Tak jako v každém společenství se i v jezuitském řádu vyskytli fanatičtí jedinci, kteří se snažili prosazovat katolickou víru všemi možnými prostředky. Nebáli se sáhnout k pálení zakázané literatury. Představitelem jezuitské protireformační činnosti v Čechách a Ikonou Tovaryšstva a jezuity, byl páter Antonín Koniáš. Narodil se v Praze, kde navštěvoval farní školu u Sv. Klementa. V osmi letech přechází na jezuitské gymnázium v Klementinu, kde pokračuje i ve studiu na filozofické fakultě. Členem řádu byl od svých sedmnácti let, když v roce 1708, po získání titulu magistra, vstupuje do brněnského noviciátu. V Brně strávil dva roky a po rozhodnutí být navždy jezuitou složil předepsané sliby. Po té odchází učit do jezuitských kolejí, aby po pěti letech přešel studovat teologii v Klementinu. Po ukončení studia a složení slavných slibů, zasvětil celý svůj život misionářské činnosti a kázáním. Prvním místem, kde začal misionářsky působit, bylo okolí Čáslavi, poté přechází na čas do Staré Boleslavi, Českého Krumlova a Hradce Králové. Páter Koniáš se v misijní činnosti nezaměřil jen na kostely, navštěvoval i malé kostelíky a kapličky a docházel i do rodin, což byl v tu dobu novátorský počín. Je popisován jako fyzicky slabý, ale o to víc horlivý nebo fanatický jezuita při získávání duší a kázáních a zejména ničitel a palič knih. Například po potlačení opočenském povstání zabavil 120 knih. Mezi zabavenými knihami nebyly jen knihy české, ale také německé. Knihy zabavované na jiných místech byly jak českého původu, tak německého i francouzského. Pro usnadnění svého nedobrého díla pořídil soupis zakázaných děl *Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající* (*Clavis haeresim claudens, et apperians*, 1729). Klíč zahrnoval české a cizojazyčné do češtiny přeložené knihy. Tímto počinem se stal asi nejlepším odborníkem na starší českou literaturu. Zakázané knihy (*libri prohibiti*) dělil do tří skupin podle jejich obsahu. V první skupině byly knihy neodpovídající náboženským

obsahem, druhá obsahovala knihy nemravné a třetí byla skupina knih, které bylo možno opravit s doplněným návodem kde, co a jak. Důležitým se jeví zde uvést, že „Koniáš nikdy nepronásledoval knihy pro jejich český původ a jazyk [...] normou při hodnocení děl mu nebyla řeč, nýbrž náboženský obsah.“¹¹⁰ Pálení knih bylo a je spojováno se jménem pátera Koniáše, ale knihy se pálily i na místech, kde Koniáš misii nevykonával. Naštěstí nebyly spáleny všechny zakázané knihy, některé z nich se dostaly do archivů klášterních knihoven, kde sloužily řádovým bratrům k studiu rozdílů. Této možnosti se dostalo jen vybraným otcům jezuitům.¹¹¹

Místo zakázaných knih rozdával Antonín Koniáš katolická díla převzatá a také díla napsaná spisovateli jezuitského řádu. V knize Jiřího Bílého *Jezuita Antonín Koniáš* se dočteme, že jezuité od založení řádu do roku 1786 „... napsali 1 573 spisů.“¹¹² Knihy psané česky páter Koniáš většinou rozdával zdarma, zejména těm, kteří mu sami odevzdávali zakázané knihy, nebo jen za nepatrné ceny. Mezi nimi i svá díla, jako *Jediná choť beránkova...všeobecná římskokatolická církev* (1729), *Citara Nového zákona*. Snahou o pochopení katolického pravověří pro nejnižší vrstvy obyvatelstva je česky psané dílo *Postila aneb celoroční vejkladové na všechny nedělní a sváteční epištoly*. Misiím věnoval třicet sedm let života a „... chápal svoje misionářské působení jako bezvýhradnou službu Bohu a bližnímu.“¹¹³

¹¹⁰ BÍLÝ, J. *Jezuita Antonín Koniáš: osobnost a doba*, 1996, s. 155

¹¹¹ Tamtéž, s. 131

¹¹² Tamtéž, s. 200

¹¹³ Tamtéž, s. 266

4 ŠKOLSTVÍ V ČECHÁCH V 15. – 18. STOLETÍ

V evropských zemích se od konce patnáctého století projevují snahy o zlepšení vzdělanosti obyvatelstva. Představitelem reformy školství v německých zemích byl reformátor Martin Luther (1483–1546) a jeho spolupracovník, profesor wittenberské univerzity Philip Melanchton (1497–1560). Melanchton sepsal učebnice psychologie, fyziky a dialektiky, které byly používány až do 18. století. Jednou z jeho zásluh o vzdělávání bylo i vytvoření prvního školního řádu. S odstupem času vznikaly další pedagogické koncepty, jako pedagogika Jana Amose Komenského.

V Čechách se setkáváme se snahou zlepšit vzdělávání a umožnit ho větší skupině obyvatelstva již v husitském období (15. století). Otcem této idey byl profesor Karlovy univerzity Jan Hus. Jeho myšlenu dále rozšiřovala Jednota bratrská *Unitas fratrum*. Členem jednoty byl i Jan Blahoslav (1523–1571). Tento teolog, pedagog, spisovatel a překladatel byl také velkým humanistou a básníkem. Své přesvědčení o potřebě vzdělání vyjádřil ve spise nazvaném *Filipika proti misomusům* (1567). Díky jeho přispění byla vybudována početná síť bratrských škol, které se dělily na:

- Elementární, nejnižší typ školy poskytoval výuku psaní, čtení a náboženství.
- Nižší školy bratrské, prohlubovaly elementární vzdělání s přidáním výuky latiny.
- Vyšší bratrské školy, na těchto gymnáziích se učilo latině, řečtině a hebrejštině a základu středověkého univerzitního vzdělání – sedmeru svobodných umění, které tvořila gramatika, rétorika, geometrie, aritmetika, hudební výchova a astronomie, jako základ pro studium na univerzitě.

Jan Blahoslav psal učebnice česky, jeho *Gramatika česká* (1571) je věnovaná vyšším bratrským školám. Překladem Nového zákona do češtiny pomohl k vydání Bible Kralické. Když tento vzdělaný humanista zemřel „... byl oplakáván jako otec a vozataj lidu Páně v jednotě...veliký a drahý klín jednoty.“¹¹⁴ K Jednotě bratrské se hlásil i Jan Amos Komenský (1592–1670). Komenského nejlépe popíšeme jako vlastence, který ze všech svých sil pracoval pro dobro národa. Po bitvě na Bílé hoře se musel skrývat a po vydání císařského patentu vypovídajícího z Čech všechny duchovní, kteří nepatřili ke katolické církvi, se rozhodl k odchodu do exilu. Zakladatel didaktiky a pedagogiky si za

¹¹⁴ AUGUSTA, P., et al. *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*, 1998, s. 39–40

svou práci vydobyl uznání a respekt mezi filozofy celé protestantské Evropy. S poctami ho přijímaly přední panovnické dvory. Poslední biskup Jednoty bratské, teolog, pedagog se od ostatních významných učenců odlišoval nezlomnou snahou používat lidské vědění k výchově člověka, tedy k nápravě společnosti vlivem vzdělání. Ve svých dílech se věnuje otázkám výuky a výchovy, jmenujme *Pravidla snažší mluvnice*, *Přehled fyziky*, *Geometrie s Geodesií*, *Učebnice metafyzik*. Při psaní *Brány jazyků* myslel na to, jak nejlépe zpřístupnit výuku jazyků. *Orbis pictus* (*Svět v obrazech*) je výsledkem Komenského snahy, aby poznatky žáků odpovídaly jejich věku a schopnostem. Uplatnil zde svoji zásadu, škola hrou, vybral obrázky z živé a neživé přírody, člověka, techniky a teologie. Také vydal Velkou didaktiku *Didactica magna* a zaobíral se také myšlenkou pansofie, v Anglii vyšel jeho spisek *Prodromus pansophiae* (Předchůdce vševědy). V díle *Ráj český* navrhuje obnovu českých škol a výchovy, dílo se skládá ze dvou částí:

- *Didaktika* – umění umělého vyučování, první systematické dílo o výchově, které obsahuje úplnou soustavu pedagogických pojmů, na ní navazovala tzv. Informatoria: ke každému stupni školy, metodiky pro učitele, zachovalo se pouze *Informatorium školy mateřské* pro děti od předškolního věku.
- *Speciální didaktika* – 6 učebnic pro elementární školy.

Velká didaktika zpracovává rozvrh školské soustavy, od přírody přes člověka k duchovnu.

Škola má být podle Komenského: ozdravovnou, hřištěm, osvěcovnou, řečníštěm, pracovnou, dílnami ctnosti, obrazem občanského života a odrazem církve.

Vytvořil školský systém rozčleněný na 4 stupně po 6 letech, které pojmenoval:

- mateřská – rozvíjení smyslů a představ, výchova náboženská v rodině,
- obecná – čtení, psaní, počítání + aritmetika, geometrie, přírodověda, zeměpis, výuka v mateřském jazyce,
- latinská – gramatika, rétorika, dialektika, fyzika, filosofie – v období dospívání,
- akademie.

Život a dílo Jana Amose Komenského je stále živé i dnes, kdy je aktuální jeho myšlenka celoživotního vzdělávání.

4.1.1 Karlova univerzita před příchodem jezuitů

Akademické vzdělání zajišťovala na území Koruny české do příchodu Tovaryšstva Ježíšova pouze jedna univerzita. Pro ozdobu a velikost Království českého byla 7. dubna 1348 Karlem IV. založena univerzita, v tu dobu první ve střední Evropě. Kancléřem se stal arcibiskup Arnošt z Pardubic. Na univerzitě byl v čele učitelského sboru rektor, představenými fakult děkani, kteří byli voleni na jeden rok. Po vzoru pařížské Sorbonny byla univerzita rozdělena do čtyř fakult: artistická, právnická, teologická a lékařská.

Studium na artistické fakultě probíhalo po dobu 3–4 let a skládalo se z trivia a kvadrivia, dále ze studia dialektiky včetně Aristotelových spisů. U studia medicíny byla doba stanovena na 4 roky, u právnického na 7 let a nejdelší teologické 9–11 let.

V čase svého vzniku neměla univerzita vlastní budovy, získává je teprve v roce 1364 na Starém Městě, vzniká zde Karlova kolej. Karolinum se dostává do majetku univerzity v roce 1383 jako dar Václava IV. Po nutné rekonstrukci se toto důstojné a reprezentativní místo stává roku 1386 sídlem rektora a koleje. Řešení národnostního napětí má za následek vyhlášení *Dekretu kutnohorského* (1409), kterým byla přesunuta rozhodovací pravomoc ve prospěch českých reformistů, což vedlo k odchodu většiny profesorů a studentů na jiné univerzity. Jejich odchodem došlo ke snížení významu pražské univerzity. V Karolinu jako rektor působil i Jan Hus, po jeho smrti upálením byla univerzita místem revolučního hnutí. Po husitských válkách status vysokého učení upadá, univerzita se stává utrakvistickou s jedinou fakultou artistickou, která pečovala hlavně o výchovu učitelů, kteří vyučovali na latinských městských školách, které byly též pod správou univerzity. Školy byly zejména ve svobodných královských městech, v městech poddanských, ale i v malých městech či vesnicích. Těchto asi 125 škol vytvářelo hustou síť, která nebyla v evropských zemích běžná. Odcházející studenti z městských škol se následně formálně zapisovali na studia na univerzitě. Mezi nejvýznamnější učitele toho období můžeme zařadit například:

Matouš Collinus z Chotěřiny (1516–1566), žák Melanchtona, přednášel nově schválenou řečtinu.

Martin Bacháček z Nouměřic (1541–1612), matematik, astronom, geograf, dlouholetý rektor, organizátor nižšího školství.

Tadeáš Hájek z Hájku (1525–1600), astronom, lékař, botanik, připravil k vydání a doplnil Mattioliho *Herbář*, tajný přívrženec Jednoty bratrské.

Jan Jessenius (1566–1621), lékař a filozof, od roku 1617 rektor univerzity, popraven 21. června 1621.

Viktorin Kornel ze Všehrd (1460–1520), právník, stoupenec Jednoty bratrské, 1484 děkan univerzity.

Posledními z rektorů, kteří dovedli univerzitu k jejímu rozkvětu do roku 1620, byli zmiňovaný Martin Bacháček, Adam Bystřický a Jan Kampanus. Vypracovali a vydali školské zákony a studijní řady.

4.1.2 Jezuitské školství v Čechách

Tovaryšstvo Ježíšovo přišlo do Čech v dubnu 1556. Tovaryšstvo se usadilo v dominikánském klášteře u Sv. Klimenta a již 7. července téhož roku zahájilo vyučování. Již za dva roky zahajují divadelní působení hrou *O církvi a její autoritě u lidu*. Díky podpoře katolíků přibývají ke svatoklimentské koleji další: v Olomouci, Brně, Chomutově, Jindřichově Hradci a Českém Krumlově. Jezuité vybudovali v zemích Koruny české silnou základnu ještě před Bílou horou, kdy byli ze země vypovězeni. V období pobělohorském se postavení jezuitů rychle mění, stávají se nejsilnějším nástrojem rekatolizace, „... stali se dominantní silou katolického školství.“¹¹⁵ Význam změny vyjadřuje zřízení provincie v zemích českého království pro Čechy, Moravu a Slezsko. Za vydatného přispění Albrechta z Valdštejna, vévody frýdlantského a zaháňského, jsou vybudovány kolej s gymnáziem v Jičíně (1623) a Litoměřicích (1630). Profesní dům v Praze na Malé Straně je za podpory Albrechta zbudován roku 1625, jako zaháňský vévoda umožní jezuitům na svém panství postavit rezidenci v Zaháni, to se píše rok 1628. S využitím císařské fundace z konfiskací protestantského majetku byla ustanovena kolej s gymnáziem v Kutné Hoře (asi 1626) a kolej ve Svídnici ve Slezsku. Vévoda frýdlantský není ovšem jediným dobrodincem jezuitů, například hrabě Michael Adolf z Althanu umožňuje vybudování řádových domů v Jihlavě a Znojmě v roce 1624. Výčet kolejí musíme rozšířit o druhou pražskou kolej u Sv. Ignáce vybudovanou v roce 1628 na Novém Městě pražském, kolej v Hradci

¹¹⁵ WRIGHT, J. *Jezuité: misie, mýty a dějiny*, 2006, s. 58

Králové (1633), vyučovalo se i v Klatovech (1636) a v Chebu od roku 1650 a ve stejném roce začalo vyučování i na Březnici. Koleje s gymnázii vznikaly i na Moravě a ve Slezsku.

Organizace jezuitských škol se opírala o totožné principy, ale ne všude se podařilo realizovat plně celá studia, nejčastějším důvodem bylo nedostatečné personální obsazení jednotlivých pedagogických ústavů. V Praze se například studovala filozofie pouze dva roky a teologické studium bylo ochuzeno do roku 1616 o dogmatiku. V Olomouci byl stav více méně podobný, i z toho důvodu odcházeli čeští a moravští studenti teologie dostudovat do školy ve Štýrském Hradci.

Nižší studia si vedla o poznání lépe. Uvádí se, že jezuitské školy v české provincii navštěvuje v první polovině 18. století deset a půl tisíce studentů. Z toho množství studentů je na univerzitu zapsáno přibližně jeden tisíc osm set až dva tisíce čtyři sta a ostatní na gymnázia.

Od dnešních škol se jezuitské lišily množstvím žáků ve třídách. Maximální počet žáků ve třídě byl stanoven na 80, později byl ale upraven na množství překračující stovku. Také délka studia a postup do dalších ročníků se výrazně lišil od současné organizace škol. Gymnázium bylo sice šestileté, ale jen určitý počet žáků absolvoval gymnázium postupem z třídy do třídy během šesti let. Studium bylo možno nejen prodlužovat, ale i zkracovat a to v závislosti na schopnosti žáka, jak rychle si osvojil učební látku.

4.1.3 Univerzita Tovaryšstva Ježíšova

Zhruba o století později po založení Karlovy univerzity, zakládají jezuité roku 1556 akademii v koleji sv. Klementa. Ta je roku 1616 povýšena na univerzitu. Praha se tak může pyšnit dvěma univerzitami, utrakvistickou a jezuitskou. Konkurence nutí vedení Karlovy univerzity ke zlepšování výuky. Prestiž vzdělávacího ústavu jezuitů stoupá, ke studiu se hlásí studenti z vlivných rodin katolického, ale i protestantského vyznání. Své postavení si jezuitská univerzita vydobyla svým školským systémem, obsahem a metodami výuky s důrazem na znalost latiny. *„Jezuitská universi, rozdělivši se na tři fakulty, na fakultu jazyků, artistickou a teologickou, došla tedy k vrcholí svého rozvoje před českou revolucí, kdežto universi Karlova přes svůj reformační rozběh netečnosti*

stavů protestantských mdlela.“¹¹⁶ Rozvoj jezuitské univerzity zastavil dopad stavovského povstání, kdy Tovaryšstvo bylo nuceno opustit zemi. Po odchodu jezuitů se Karlova univerzita snažila získat Klementinum a žádala „... aby mistři z Karolinum, byli uvedeni na místa jesuitů, kteří jsou „na věčnost“ vypovědění [...] Sněm roku 1619 byl snad nakloněn dáti jezuitskou kolej akademii Karlově...“,“¹¹⁷ ale nedošlo k tomu. Nedlouho po bitvě na Bílé hoře a potlačení stavovského povstání se roku 1620 „S vítězným vojskem jesuité vrátili [...] Školy jejich začaly se již počátkem roku následujícího (1621); začaly se takovým návaem a zdarem, jakoby žádné před tím bouře nebylo. V brzce jesuité měli 1500 žáků, v nichž z panstva 9, z rytířstva 37.“¹¹⁸

4.1.4 Karolinum a Klementinum po Bílé hoře

Po bitvě na Bílé hoře se jezuité vracejí zpět do Čech. V Klementinu se objevují již koncem listopadu 1620 a stávají se hlavní silou rekatolizace. Jedním z jejich cílů bylo zrušení Karolina. Rektor Karlovy univerzity Jan Kampanus vyvinul velkou snahu, aby univerzitu zachránil. Jako jediný z učitelského sboru zůstal na univerzitě po jejím převzetí jezuity. Podmínkou jeho působení byl přestup ke katolickému vyznání. Prameny uvádějí, že „zdrčen žalem“ nedlouho po té, co přestoupil, umírá. Jezuité se sice přičiňovali, aby byla Karlova univerzita zrušena, ale císař Ferdinand II. „... rozhodl, že Karolinum nezruší, a to pro památku Karla IV., jenž je byl založil; ale ta škola že se oddá jesuitům [...] To byl konec školy, jejíž význam a zásluhy i jesuita Balbín spravedlivě uznává.“¹¹⁹ Z rozhodnutí císaře jim byla předána správa nad Karolinem. Tovaryšstvo Ježíšovo se zpočátku bránilo z obav, že tento nenadálý, i když vítaný dar přinese řádu jen potíže. V okamžiku, kdy jezuité převzali vládu nad Karlovou univerzitou (1622), začali s reorganizací vysokého učení s cílem jeho rekatolizace. Při snaze předělat univerzitu k obrazu svému narazili na odpor ostatního katolického společenství, neboť pomíjeli skutečnost, že právo pražských arcibiskupů na kancléřskou hodnost nebylo nikdy zrušeno. Tím také začal zápas členů ostatních řádů v čele s pražským arcibiskupem Arnoštem Vojtěchem Harrachem, zaštitěnými papežskou kurií proti jezuitům podporovaných císařem, o postavení kancléře. Privilegia udělená

¹¹⁶ WINTER, Z. *Děje vysokých škol Pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409-1622)*, 1897, s. 146

¹¹⁷ Tamtéž, s. 159

¹¹⁸ Tamtéž, s. 178

¹¹⁹ Tamtéž, s. 203-211

Karlem IV zajišťovala kancléři nejvyšší postavení v hierarchii univerzity, jezuité zakotvili ve Zlaté bule, která rušila platnost dosavadních listin, postavení kancléře jako řadového člena podřízeného rektorovi. Tento spor lze popsat jako spor kompetencí papeže a císaře. Neshody mezi oběma tábory se přenesly i mezi studenty. Bitky studentů byly na denním pořádku. V roce 1638, po vleklých sporech, které vystihuje: „*Otázka, kdo máti býti kancléřem spojené universi, přinesla vítězným jesuitům dlouhý, těžký boj s arcibiskupem Harrachem...*“¹²⁰, o postavení kancléře univerzity vyústily v rozhodnutí, kterým císař Ferdinand III. odebral Karolinum jezuitům a předal dohled a řízení univerzity do rukou jím jmenovaného úředníka, císařského protektora. Na univerzitě císař roku 1654 obnovuje lékařskou a právnickou fakultu. Ustanovení císařského protektora správcem univerzity nesplnilo očekávání, a proto v roce 1654 došlo na pokyn Ferdinanda III. k ráznému vyřešení sporů spojením Karlovy a Ferdinandovy univerzity. „*Nové spojení Karolina a Klementina z roku 1654 Továřstvo v obrovském rozmachu zbrzdilo.*“¹²¹ Vznikla univerzita s názvem Karlo-Ferdinandova (*Universitas Carolino-Ferdinandea*). Arcibiskup byl konečně uznán ve funkci kancléře. Fakulty právnická a lékařská zůstávají nadále pod dohledem císařského protektora, teologická a filozofická pak setrvávají pod jezuitskou správou až do doby zrušení řádu v roce 1778. „*Od té doby spojená universi vyvínovala se klidnější cestou.*“¹²² Pojmenování Karlo-Ferdinandova univerzita se udrželo až do roku 1918. K dalším změnám na univerzitě došlo až za vlády Marie Terezie, v roce 1747 zavádí nové řády pro vysoké školy, určuje učebnice pro výuku a stanovuje státní dohled nad školami.¹²³

4.1.5 Řád bratří zbožných škol v Čechách

Po Bíle hoře přišly na pozvání do Čech další, v zemi dosud neznámé církevní řády, které měly přispět k rozvoji a rozšíření katolické víry na našem území. Jedním z nich byli piaristé.

¹²⁰ WINTER, Z. *Děje vysokých škol Pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409-1622)*, 1897, s. 215

¹²¹ ČORNEJOVÁ, I. *Továřstvo Ježíšovo: Jezuité v Čechách*, 1995, s. 117

¹²² WINTER, Z. *Děje vysokých škol Pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409-1622)*, 1897, s. 215

¹²³ ČORNEJOVÁ, I. *Karolinum a Klementinum*, 2004, s. 41-47

Řád chudobných řeholních kleriků Matky Boží zbožných škol (*Ordo clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum*), zkráceně Řád bratří zbožných škol, založil španělský kněz Josef Kalasanský v Římě roku 1617 s cílem a posláním věnovat se výchově katolické, nemajetné mládeže. Kromě běžných tří slibů se příslušníci řádu čtvrtým slibem na rozdíl od jezuitů zavazovali k výchově mládeže budováním základních a středních škol. Piaristé přijímali a užívali řeholní jména.

O příchod řádu bylo usilováno nějaký čas, od roku 1622 arcibiskupem Harrachem v Čechách a biskupem Dietrichsteinem na Moravě, zastánci nenásilné rekatolizace. Harrach si tento řád oblíbil za svého působení v papežských službách a snažil se, aby piaristé mohli v Čechách působit a podílet se na „... *rekonstrukci roztržitého duchovního a společenského života našich předků*...“¹²⁴ Souhlas k působení piaristů na našem území vydává Ferdinand III. První piaristé přicházejí na Moravu v červnu 1631. Město Mikulov se stává správním centrem piaristů. Piaristé se zaměřili na početnou skupinu mládeže z chudých vrstev. První kolej v Mikulově vyučuje od roku 1631. V Čechách se podařilo vybudovat kolej v Litomyšli roku 1640, díky Febonii Eusebii z Perštejna. V roce 1659 je vybudovaná kolej ve Slaném a postupně další koleje v Mladé Boleslavi, Benešově a Kroměříži. Počínání piaristů představovalo pro Tovaryšstvo Ježíšovo nevítanou konkurenci, které se snažili zabránit. Proto si Praha musela počkat až do roku 1752, ač se zde piaristé snažili „usadit“ již od svého příchodu na území Království českého. „*Tak se piaristickému řádu i jeho příznivcům, vlastně spíše jejich potomkům (vnukům nebo dokonce pravnukům) splnil dávný sen o uvedení do hlavního města českého království, o němž usilovali všemi dostupnými způsoby téměř 130 let.*“¹²⁵ Po založené koleje v Praze následují další na celém území. Rozvoj piaristického školství na našem území zabrzdila až reforma školství Marie Terezie. Řád sice zrušen nebyl, ale nové předpisy a zákony jeho činnost silně omezily.

Piaristé byly jako řád mírnější při obracení na pravou víru na rozdíl od jezuitů, a to může být důvod, že se jim dostalo příznivějšího přijetí mezi lidem, vzdělávali jak nemajetné studenty, tak i nekatolické a nepotlačovali mateřský jazyk.

¹²⁴ BÍLÝ, J. *Jezuita Antonín Koniáš: osobnost a doba*, 1996, s. 14

¹²⁵ BARTÚŠEK, V. *Snahy o založení piaristické koleje v Praze v 17. a v 1. polovině 18. Století*, 2002, s. 19

Pro svou první školu v Praze koupili piaristé dům v Celetné ulici v červnu 1752 a v listopadu téhož roku začali s výukou ve třídách nižší a vyšší aritmetiky a ve skribendě (2. třída základní školy). O rok později byla otevřena ještě první třída základní školy a *parva* (první třída nižšího gymnázia). Konečně v roce 1768 bylo otevřeno studium vysokoškolského typu, ve třídě podvojného účetnictví *scripturae doppiae*.

Studeny bylo možno přijímat pouze po vykonání přijímací zkoušky, podle výsledků, kterých dosáhli, byli rozřazováni do jednotlivých tříd. Součástí přijímacího řízení byla kontrola zdravotního stavu, v případě nakažlivé choroby nebyl student přijat.

Organizace piaristických škol je velmi podobná školskému systému jezuitů, ze kterého si brala příklad, který ale rozšířila zavedením některých praktických předmětů a zejména tolerantnějším přístupem k žákům. Cílem výchovy bylo, aby chlapci, kteří opouštějí gymnázium, mohli bez problémů studovat na filozofické fakultě. Dalším z pozitiv bylo, že řeholní bratři netrvali na myšlence naučit všechny latině, pro méně jazykově nadané žáky vypracovali cestu, k dosažení vzdělání, odpovídající studiím s praktickým zaměřením. Výklad učiva byl usměrňován podle schopností studentů. Na školách se dodržoval shodný způsob výuky, doporučovaly se stejné knihy. Používání stejných knih mělo umožňovat jednodušší přechod na jiné gymnázium v rámci provincie, v případě stěhování nebo přeložení.

Výuka začínala v zimním období ve tři čtvrtě na sedm, v létě o půl sedmé. Dopolední vyučování začínalo modlitbou a trvalo dvě hodiny. Odpolední výuka byla v také v délce dvou hodin. Součástí odpoledního programu byly také mše.

Nižší škola, kterou můžeme přirovnat k dnešní základní, kde se chlapci učili číst, psát a náboženství byla rozdělení do třech tříd. Vyučování probíhalo v mateřském jazyce. Pro ty z žáků, kteří nemohli anebo nechtěli pokračovat ve studiu na vyšší škole, byla možnost doplnit si vzdělání, ve třídě nižší aritmetiky. Takto získané vzdělání jim pak umožnilo pracovat v městských úřadech.

Absolventi nižších škol pokračovali ve studiu na gymnáziích. Obsah výuky navazoval na vědomosti získané v nižší škole. Ty se zde opakovaly a dále prohlubovaly. Vyučovacím jazykem byla latina. Gymnázium tvořilo pět, v podstatě šest tříd, protože první byla považována za přípravku. Základem učiva byla latina. Studenti se učili číst

a překládat jednoduché texty. V dalších třídách pokračují v latině tvaroslovím a skladbou, přibývá řečtina. V dalším studiu latiny se věnují syntaxi, přibývají překlady složitějších textů. Využívala se díla Ciceronova, Caesarova, Ovidiova a *Katechismus* od Canisia. První z humanitních tříd byla poetika. Náplní této třídy bylo drama, lyrika, epika, recitace a pokusy studentů o složení básně. Poslední třídou byla rétorika. Konec sedmnáctého století přináší do piaristických škol výuku dějepisu, přírodopisu a zeměpisu. Piaristé, podobně jako jezuité, zviditelňovali výsledky svých vyučovacích procesů – závěrečné zkoušky, dialogy, deklamace při nejrůznějších příležitostech. Součástí prezentace bylo i školní divadlo, i když zprvu nebylo divadlo v piaristických školách povoleno. Brzy však piaristé pochopili význam divadla, jeho výchovného, propagačního a reprezentativního působení a dopadu. Proto bylo divadlo v roce 1658 povoleno s přihlédnutím k jezuitské praxi. Na rozdíl od jezuitů piaristé považovali hudbu za součást všeobecného vzdělání a vyučovali vokální i instrumentální hudbu. Na vyšší školy navazovalo studium na filozofické fakultě.

Piaristické školství si v druhé polovině 18. století, kdy byl kladen důraz na občana prospěšného státu, bylo vědomo potřeb vzdělávání a přizpůsobovalo obsah učiva novým potřebám, například zavedení výuky přírodních věd. Školní reformy Marie Terezie ukončili snahy o změnu a snížily počet piaristických vzdělávacích ústavů v Čechách i na Moravě. Pozitivum, které piaristé přinesli do školství, byla péče a výchova nejchudších skupin mládeže, bez ohledu na jejich původ a vyznání a výuka v mateřském jazyce.

5 ZÁVĚR

Řád tovaryšstva Ježíšova za svého působení v Království českém od příchodu v květnu 1556 až do svého zrušení v roce 1773 silně ovlivnil vzdělávání. Nejprve jako odpověď na šířící se školství protestantské, později díky svému převažujícímu postavení po bitvě na bělohorské pláni. Založením svých dvou univerzit v Praze a Olomouci nastavil zrcadlo univerzitě Karlově, která v nové konkurenci byla donucena zkvalitnit svou výuku. Přínos jezuitského školství lze spatřovat i v jejich shovívavém přístupu ke studentům. Při svém vzniku byl jezuitský školní systém pokrokový, ale s postupem času se projevila neochota ke změnám a modernizaci tohoto systému. Zajímavým momentem jezuitského vzdělávání byla snaha posilovat studijní morálku žáků, která však často vedla k vypěstování vysoké ctižádosti jejich členů, až na úroveň nesmiřitelného boje o vítězství v dané oblasti. Jezuité dbali také na vzorný pořádek a kázeň ve třídách, která nebyla, až na výjimky hrubého porušení školního řádu, vymáhána tělesnými tresty. Tento výchovný přístup, tedy minimalizace tělesných trestů, byl na svou dobu převratný a zvyšoval oblibu jezuitských škol. Zvyšoval také efektivitu výuky, neboť žáci se učili z vlastní vůle, bez strachu z bití. Časté opakování probrané látky a domácí příprava byla základem školní práce vedoucí k samostatnosti žáků a vysokým výsledkům při výcviku paměti. Převratný byl i přístup k hodnocení žáků, kdy bylo používáno individuálního přístupu vzhledem k schopnostem a nadání jednotlivce. Efektivita výuky přinášela znatelné výsledky v relativně krátkém čase. Co se jinde žáci učili několik let, u jezuitů zvládli za několik měsíců. Systém řádového školství vytvářel ze svých absolventů vysoce vzdělané, ale mnohdy i fanaticky zanícené a netolerantní katolíky. U jezuitského školství můžeme vyzdvihnout zejména jeho bezplatnost pro všechny bez ohledu na národnost, náboženství a původ, jeho vysokou kvalitu a propracované metody výuky, jako např. průběžné opakování látky, individuální přístup a pomoc pomalejším žákům. Významným prvkem výchovy byla také divadelní představení, která realizovali sami žáci. Studijním materiálem, který jezuité používali, byla nejen díla katolických autorů osobností antického světa, ale často i díla nepřátel katolické církve, protestantů jako byl např. Komenského Orbis Pictus. Zahrnutím tělesné a pohybové výchovy do školních osnov pečovali jezuité i o zdraví a tělesnou zdatnost svých žáků. Dobrou materiální vybaveností kolejí a systematickou výchovou pedagogů vytvořili základ pro kvalitní výuku.

Tato diplomová práce měla za úkol ozřejmit vliv Tovaryšstva Ježíšova na vzdělanost v českých zemích, ukázat kladné a záporné stránky působení tohoto řádu, a to zvláště v oblasti školství.

Na základě studia dostupných materiálů můžeme konstatovat, že jezuitský školský systém je příkladem skutečně úspěšného a efektivního systému, který pracoval na základě pečlivě vypracovaných strategií, s přesně formulovanými cíli a vybranými metodami a postupy. Tento systém však také vedl k potlačování individuality jednotlivce v podobě bezpodmínečné poslušnosti a oddanosti řádu. Dále je třeba uvést, že tento systém rozbíjel základní prvek společnosti, rodinu, potlačoval mateřský jazyk žáků a veškeré jeho působení bylo zaměřeno především ve prospěch Tovaryšstva, jeho rozvoje a upevňování moci a šíření katolické víry. To jistě z pohledu demokraticky smýšlejícího člověka 21. století je nutně vnímáno jako vážný problém. Budeme-li však tyto záležitosti charakterizovat jako nedostatek jezuitského systému, dopouštíme se ahistorického přístupu. Neboť právě tento nadindividuální a nadnárodní přístup byl významným prostředkem ke zvětšování moci a prestiže Tovaryšstva, a tím i celé katolické církve a byl hlavním cílem působení tohoto řádu. Co však jistě patří ke stinným stránkám jezuitského vzdělávání a nejen jeho, je systém špehování a udavačství, který se v zásadě stal oficiální doktrínou a také fakt, že násilí proti odpůrcům řádu, bylo v podstatě schváleným postupem.¹²⁶

Na jezuitském systému se projevila postupná stagnace, která vyvrcholila v 18. století, systém zastaral a nebyl schopen se dále rozvíjet. Vypadá to jakoby posledním velkým stratégem a taktikem tohoto řádu byl jeho zakladatel Ignác z Loyoly a nikdo z jeho následovníků již nebyl schopen vystoupit z jeho stínu. Druhým možným důvodem stagnace může být dogmatismus tohoto řádu, zakotvený v jeho základních předpisech, který ani nedává prostor pro možné změny v souvislosti s vývojem okolního světa.

Na jezuitský systém školství však navázaly postupně i jiné církevní řády, například piaristé, kteří se nebáli tento systém upravovat a dále rozvíjet.

¹²⁶ „Člen Tovaryšstva je za jistých okolností oprávněn i zabít toho, kdo by chtěl jeho řád hanobit pomluvou.“ (ŠOTOLA, J. *Tovaryšstvo Ježíšovo*, 1990, s. 31).

„Jezuité jsou toho názoru, že dobrý úmysl může v některých případech ospravedlnit i volbu méně dobrých prostředků.“ (FÜLÖP-MILLER, R. *Moc a tajemství Jezuitů: kulturní a duchovní dějiny*, 2000, s. 193)

Na základě výše uvedených skutečností je možno konstatovat, že působení jezuitského řádu v oblasti školství na území Českého království bylo v dobovém kontextu přínosné a přispělo k rozvoji vzdělanosti a školství jako celku.

Nabízí se však otázka, jaký by byl vývoj českého školství pod vedením Jednoty bratrské a jejího velkého pedagoga Jana Amose Komenského, kdyby v českém prostředí mohl realizovat myšlenky obsažené v jeho převratném díle. Zde bychom se však již pouštěli do spekulací, které nepatří do odborné práce.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Seznam použitých českých zdrojů

AUGUSTA, P. et al. *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. 3. dopln. a ilustr. vyd. Praha: Libri, 1998, 571 s. ISBN 80-859-8306-0.

BARTUŠEK, A. *Zámecká a školní divadla v českých zemích: materiály k vývoji divadelního prostoru a výrazových prostředků*. 1. vyd. Editor Jiří Bláha. České Budějovice: Společnost přátel Českého Krumlova, 2010, 288 s. ISBN 978-80-904545-0-7.

BARTUŠEK, V. *Snahy o založení piaristické koleje v Praze v 17. a v 1. polovině 18. století*. [Česko: s.n., 2002]. 32 s.

BÍLÝ, J. *Jezuita Antonín Koniáš: osobnost a doba*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 1996, 277 s. ISBN 80-702-1191-1.

ČORNEJOVÁ, I. (ed.). *Dějiny Univerzity Karlovy. II, 1622-1802*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Karlova, 1995. 285 s. ISBN 80-7184-050-5.

ČORNEJOVÁ, I. Karolinum a Klementinum. Zápas o výchovu mládeže na počátku 17. století. In: ÚSTAV DĚJIN UK a ARCHIV UK. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. Praha: Karolinum, 2004, 94 s. ISBN 80-246-0866-9, ISSN 0323-0562.

ČORNEJOVÁ, I. *Tovaryšstvo Ježíšovo: Jezuité v Čechách*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1995, 245 s. ISBN 80-204-0471-6.

DOLENSKÝ, J. a A. Rezek. *Obrázkové dějiny národa českého*. v Praze: Jos. R. Vilímek, [1893]. 469 s., [37] l. obr. příl.

FIALA, J. ČETBA NA POKRAČOVÁNÍ: Rektoři olomoucké univerzity v letech 1573–1860. *Žurnál UP: Žurnál Univerzity Palackého v Olomouci* [online]. 2006, roč. 15, č. 22, s. 7-8 [cit. 2013-01-25]. ISSN 1804-6754. Dostupné z: <http://www.upol.cz/fileadmin/zuparchiv/XV/cislo22.pdf>

FIALA, J. ČETBA NA POKRAČOVÁNÍ: Rektoři olomoucké univerzity v letech 1573–1860. *Žurnál UP: Žurnál Univerzity Palackého v Olomouci* [online]. 2006, roč.

15, č. 23, s. 9-10 [cit. 2013-01-25]. ISSN 1804-6754. Dostupné z:

<http://www.upol.cz/fileadmin/zuparchiv/XV/cislo23.pdf>

FIALA, J. ČETBA NA POKRAČOVÁNÍ: Rektoři olomoucké univerzity v letech 1573–1860. *Žurnál UP: Žurnál Univerzity Palackého v Olomouci* [online]. 2006, roč. 15, č. 24, s. 9 [cit. 2013-01-25]. ISSN 1804-6754. Dostupné z:

<http://www.upol.cz/fileadmin/zuparchiv/XV/cislo24.pdf>

FIALA, J. ČETBA NA POKRAČOVÁNÍ: Rektoři olomoucké univerzity v letech 1573–1860. *Žurnál UP: Žurnál Univerzity Palackého v Olomouci* [online]. 2006, roč. 15, č. 25, s. 7 [cit. 2013-01-25]. ISSN 1804-6754. Dostupné z:

<http://www.upol.cz/fileadmin/zuparchiv/XV/cislo25.pdf>

FÜLÖP-MILLER, R. *Moc a tajemství Jezuitů: kulturní a duchovní dějiny*. Vyd. 1. Překlad Vladimír Čadský. Praha: Rybka Publishers, 2000, 643 s. Historia particularis. ISBN 80-861-8214-2.

HALATKA, D. Jezuité v českých zemích: Pohroma, nebo spása naší vzdělanosti?. *History revue: intriky, zrady, zakázaná láska a smrtící boj o moc*. 22.4.2011, roč. 2011, č. 5, s. 29. ISSN 1803-0440.

HRYCH, E. *Velká kniha evropských panovníků*. 1. vyd. Praha: Regia, 1998, 699 s. ISBN 80-717-6938-X.

JANSEN, B. *Jezuité v přírodních vědách a ve filosofii 17. a 18. století*. Vyd. 1. Olomouc: Refugium, 2004, 157 s. Studijní texty Centra Aletti, 27. ISBN 80-867-1518-3.

JŮVA, V. a V. JŮVA. *Stručné dějiny pedagogiky*. 6., rozš. vyd. Brno: Paido, 2007, 91 s. ISBN 978-80-7315-151-5.

KASPER, T. a D. KASPEROVÁ. *Dějiny pedagogiky*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2008, 224 s. Pedagogika (Grada). ISBN 978-802-4724-294.

NOVOTNÝ, J. a F. POLÁK. *Tajné dějiny jezuitů*. Praha: Adonai, 2001, 753 s. ISBN 80-865-0045-4.

- PAVLÍK, J. *Vzpomínky na zemřelé jezuity, narozené v Čechách, na Moravě a v moravském Slezsku od roku 1814*. Vyd. 1. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2011, 798 s. Čeští jezuité, sv. 27. ISBN 978-807-4120-671.
- POLEHLA, P. *Jezuitské divadlo ve službě zbožnosti a vzdělanosti*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011, 163 s. ISBN 978-808-7378-816.
- RAVIER, A. *Ignác z Loyoly zakládá Tovaryšstvo Ježíšovo*. Vyd. 1. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2002, 543 s. Societas, 12. ISBN 80-86045-97-8.
- RICHTEROVÁ, A. *Význačné osobnosti SJ v českých zemích*. Knihovna plus [online]. 2006, č. 1 [cit. 2013-02-25]. Dostupné z: <http://knihovna.nkp.cz/knihovnaplus61/richterova.htm>. ISSN 1801-5948.
- ŠOTOLA, J. *Tovaryšstvo Ježíšovo*. Vyd. 2., v ČS 1. Ilustrace Václav Sivko. Praha: Československý spisovatel, 1990, 376 s. Žatva (Československý spisovatel), sv. 54. ISBN 80-202-0129-7.
- ŠTVERÁK, V. a M. ČADSKÁ. *Stručný průvodce dějinami pedagogiky*. 3. dotisk 2. přeprac. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2007, 100 s. ISBN 978-807-1847-977.
- VACÍNOVÁ, T. *Dějiny vzdělávání od antiky po Komenského*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2009, 240 s. ISBN 978-80-86723-74-7.
- VALENTOVÁ, K. *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2006, 280 s. ISBN 80-246-1082-5.
- WINTER, Z. *Děje vysokých škol Pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409-1622)*. v Praze: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1897. 230 s.
- WRIGHT, J. *Jezuité: misie, mýty a dějiny*. 1. vyd. v českém jazyce. Překlad Gerik Císař. Praha: BB/art, 2006, 335 s., [16] s. obr. příl. ISBN 80-734-1780-4.
- ZEMEK, M., J. BOMBERA a A. FILIP. *Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku: 1631-1950*. 1. vyd. Prievidza: Scholae Piae, 1992, 328 s. ISBN 80-857-1602-X.

Seznam použitých zahraničních zdrojů

WYLIE, J. A. The History of Protestantism: Volume II. [online]. London, Paris & New York: Cassell Petter & Galpin, 1870, skenováno 2009-05-22 [vid. 2012-12-05].

Dostupné z: <http://archive.org/details/historyofprotest02wyli>.

Seznam použitých internetových zdrojů

JESUIT.CZ. *Česká provincie Tovaryšstva Ježíšova* [online]. 2006 [cit. 2013-01-07].

Dostupné z: <http://www.jesuit.cz/>

Charakteristika řádu: Apoštolský život a řeholní sliby. JESUIT.CZ. *Česká provincie Tovaryšstva Ježíšova* [online]. Praha 2, Ječná 2: JESUIT.CZ, 2006 [cit. 2013-01-25].

Dostupné z: <http://www.jesuit.cz/charakteristika.php>

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Zdenka Smetanová

Obor: Andragogika

Forma studia: Magisterské kombinované studium

Název práce: Jezuitské školství

Rok: 2013

Počet stran textu bez příloh: 64

Celkový počet stran příloh: 0

Počet titulů českých použitých zdrojů: 30

Počet titulů zahraničních použitých zdrojů: 1

Počet internetových zdrojů: 2

Počet ostatních zdrojů: 0

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Miroslava Váňová, CSc.